

Koszovóból vagy Mezopotámiából?

Missziópüspökök a magyarországi török hódoltságban

A magyarországi katolikus megújulás mesze legnagyobb alakja; Pázmány Péter jezsuitából lett esztergomi érsek, és ez könnyen elfeledtetheti velünk, hogy a jezsuita rend tagjai – különleges eseteket leszámítva – nem viselhettek püspöki hivatalt. Ezért, bár a hódoltságban a jezsuita missziók igen fontos munkát végeztek, missziópüspökökkel nem segíthették a híveket.¹

Nem voltak misszióban működő püspökei a pálos rendnek sem, bár ez a magyar alapítású rend a 17. században élen járt a missziós munkában, és sok pálos misszionárius – néha az életét is feláldozva – térített Magyarországon. Benkovich Ágoston évtizedes misszionáriusi munka után lett előbb „száműzött” nagyváradai püspök, majd miután a császári csapatok felszabadították a székhelyét, ugyanott rezideáló megyéspüspök. Borkovich Márton pálos rendfőnöknek, aki később zágrábi püspök lett, központi gondja volt a rendi misszió, de ő sem volt missziópüspök. Egy harmadik pálos, Nádasdy László korábbi misszióprefektus is gyakran levelezett a missziókért felelős szentszéki hatósággal, hiszen amikor 1710-ben átvette az elpusztult csanádi egyházmegyét, az szinte missziós területre valló állapotokat mutatott – igazi misszionáriusnak azonban nem tekinthetjük ezt a püspököt sem.²

1 A tanulmány az OTKA T 23 409. sz. pályázata támogatásával készült. Itt mondok hálás köszönetet Fazekas István, Hiller István, Fodor Pál, Borsodi Csaba, Zorán Velagić és E. Kovács Péter baráti tanácsaiért, amelyek igen fontos segítséget jelentettek.

A hódoltsági egyháztörténet legjobb művelőjétől búcsúzik a Történelmi Szemle e számával, a legfontosabb, most is sokat forgatott tanulmányai: *Szakály Ferenc*: A hódoltsági katolikus egyháztörténet távlatairól. In: Katolikus egyháztörténeti konferencia, Keszthely 1987. Szerk. Hölvényi György. Bp. é. n. 16–32.; *Uő*: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Bp. 1995. (Humanizmus és reformáció 23.) passim.; *Uő*: Katolikus hierarchia a török hódoltságban. In: Egyházak a változó világban. Szerk. Bárdos István–Beke Margit. Esztergom. 1991. 245–249.; *Uő*: Türkenherrschaft und Reformation in Ungarn um die Mitte des 16. Jh. In: Etudes historiques hongroises. Ed. Ferenc Glatz. II. Bp. 1985. 437–459.; *Uő*: Szerb bevándorlás a török kori Magyarországra. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 75–88. A helyi török hatóságok és a keresztény egyházak bonyolult viszonyának finom elemzése: *Szakály Ferenc*: Templom és hitélet a 17. századi váci egyházmegyében. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Bp. 1998. 223–231.

2 *Juhász Kálmán*: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban. Cluj, 1935. (Erdélyi Tudományos Füzetek 76.) 6–16.; *Uő*: Das Tschanad-Temesvarer Bistum während der Türkenherrschaft

A pálos missziók a 17. században nem a török hódoltságban, hanem a királyi Magyarország „acatholicus” vidékein működtek, ahol bár a katolikus egyház szervezete rendkívül zilált volt, a megyéspüspökök legalábbis elvben a székhelyükön éltek – ezért nem találunk pálos missziópüspököket sem.³

A katolikus egyházban azonban a püspök jelenléte igen fontos, sőt sok szempontból elengedhetetlen, mert sok jog csak a püspököt illet meg: A püspök nemcsak kormányozza a rábízott egyházmegyét, és irányítja az ott működő papokat, de csakis felszentelt püspök szolgáltathatja ki a bérmálás szentségét, szentelhet meg templomot, oltárt, kelyhet, olajat, csak ő oldozhat fel a súlyosabb (püspöknek fenntartott) bűnök alól, és ami a legfontosabb: csak felszentelt püspök szentelhet papokat, „valódi” püspök nélkül tehát nincs papi utánpótlás.

A katolikus egyház életét a 16. század derekán forradalmi módon megújító és egyben századokra szabályozó trentói zsinat (1545–1563) különösen nagy jelentőséget tulajdonított a püspököknek, ők álltak a zsinati reformok középpontjában. Amikor a zsinat előírta a püspökök számára, hogy a székhelyükön kell tartózkodniuk, és csak a megfelelő életkort és iskolázottságot elért férfiakat lehet püspökké szentelni, akkor éppúgy a püspöknek, mint a zsinati reform központi szereplőjének a helyzetét akarta megszilárdítani, mint amikor határozottan fellépett a késő középkor egyik legelterjedtebb visszaélése, a püspökségek egy kézben történő halmozása ellen. A zsinat legfontosabb intézkedései mind a rezideáló, felkészült, híveikre koncentrááló megyéspüspökök határozott fellépését igényelték. A püspökök szervezzenek szemináriumokat az egyházmegyei papság megfelelő utánpótlására, rendszeres egyházlátogatásokkal ellenőrizzék a plébánosokat és a plébániákat, és ugyancsak rendszeresen hívjanak össze egyházmegyei zsinatokat a papok számára, írta elő kötelező érvénnyel a trentói zsinat, mindez a püspököt állította a reformmozgalom középpontjába.

A hódoltsági egyházmegyék élére a császár mint magyar király a török hódítás után is kinevezett megyéspüspököket, ám mivel ők híveiket nem keresték, nem kereshették fel, a pápa általában nem erősítette meg, és így fel sem szentelték őket. A püspöki jövedelmeket, ha voltak, élvezhették, az országgyűlés felsőházában szavazhattak, de a püspöki hivatalhoz kötött szentségeket, szentelményeket a hívek hiába várták volna tőlük. A török földön élő katolikusok ezért nem bérmálkozhattak, ha pedig ott papot, olajat vagy kelyhet kellett szentelni, akkor ezért a püspökhöz a távoli Lengyelországba vagy Moldvába, esetleg Bécsbe vagy Nagyszombatba utaztak.

(1552–1699). *Untergang der abendländisch-christlichen Kultur im Banat*. Dülmen, 1938. 6–38., 200–241.; *Takáts Endre*: Gróf Nádasdy László csanádi püspök. Szeged, 1943.; *Juhász Kálmán*: A csanádi püspökség története. (1608–1699). Makó, 1936. 159–169.; *Joseph Bergin*: The Counter-Reformation Church and its Bishops. Past and Present 1999. 165. sz. 30–73.; *Michael A. Mullett*: The Catholic Reformation. London, 1999. 111–141.

3 A pálos missziókra: *István György Tóth*: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707*. (= *Relationes*) Budapest–Roma, 1994. 147–208.; *Galla Ferenc*: A pálosrend reformálása a XVII. században. *Regnum* 1940–1941. 123–222.; *Tóth István György*: Bethlen Gábor mókás temetési menete. (Francisci András pálos szerzetes levele 1630-ból). *Történelmi Szemle* 1997. 119–131.; *Kisbán Emil*: A magyar pálosrend története. I. Bp. 1938. 211–214.

A trentói zsinat reformjainak elterjedése után, a 17. században a felszenteletlen megyéspüspökök már ritkák voltak Európában. Éppen a magyar királyok azonban, mint német-római császárok, hozzászókhattak az olyan főpapokhoz, akik nem voltak püspökké, de néha még pappá sem szentelve. A Német-római Birodalomban, ahol igen sok püspök egyben egy önálló államocska feje is volt, gyakran az uralkodóház tagja, a felszenteletlen püspök mellett egy segédpüspök végezte el mindazt, amit püspökké szentelés nélkül az egyházmegye ura nem tehetett meg.

A trentói zsinat bizvást forradalminak mondható változásokat hozott a katolikus egyház életében. Abban azonban a radikálisan változtató zsinat és az ezt követő évtizedek reformpápai egyaránt nagyon konzervatívak voltak, hogy a fennálló püspökségek határait nem változtatták meg, bármennyire szükség is lett volna a reform végrehajtásához erre a túlméretezett, vagy éppen ellenkezőleg, a liliputi méretű egyházmegyék esetében. Magyarország esetében sem merült fel, hogy Róma új egyházmegyéket alakítson ki a török hódoltság számára, hanem ehelyett a pápa a meglévő egyházmegyék vikáriusaiként és adminisztrátoraiként, már létező püspökségekre felszentelve küldött missziópüspököket – hol koszovói, hol mezopotámiai címeikkel.

A hódoltsági hívekről a Szentszék missziópüspökök kiküldésével igyekezett gondoskodni. Sem a jezsuiták, sem a pálosok közül nem került ki missziópüspök, hanem – néhány világi pap mellett – Róma ferenceseket nevezett ki erre a tisztségre. Nemcsak Magyarországon, de a töröknek hódolt Észak-Balkán többi tartományában is ferences főpásztorok működtek, ők látták el Bosznia, Szerbia, Bulgária, Moldova és Albánia katolikusnak megmaradt lakóit.⁴

A hódoltsági missziópüspökök működése egy igen fontos, ám mindaddig alig ismert fejezete a magyarországi katolikus megújulás történetének. Szerepüket a 17. századi török hódoltság katolikus egyháztörténetében olyan, eddig nagyrészt ismeretlen, most kiadás előtt álló dokumentumok alapján szeretném bemutatni, amelyeket a katolikus missziókat világszerte összefogó bíborostanács, a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* (latin nevén: *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) római levéltára őriz.

Már a hódoltság első pápai vizitátora, Bonifacio da Ragusa (Raguzai Bonifác) javasolta 1571-ben egy missziópüspökség felállítását a Dunán és a Száván túl lakó

4 Marco Bandini marcianopolisi, Pietro Bogdani szkopjei és Pietro Diodato szófiai érsekekre (valamennyien obszerváns ferences szerzetesek voltak) vö. *Pjetër Bogdani*: Létra dhe dokumente. Shkodër, 1997.. albán címe ellenére olasz nyelvű forráskiadvány.; Quellen und Materialien zur albanischen Geschichte im 17. und 18. Jh. I—II. Hrsg. Peter Bartl. München, 1975–79. (Albanische Forschungen 20.) passim.; Dokumenti za katoliccszkata gyejnoszt v B'lgarija prez XVII. vek. Ed. Szvilen Sztanimirov. Szofija, 1993. 101–107., 160–182., 323–324., 368. (Bolgár címe ellenére olasz nyelvű forráskiadvány.) *Eusebius Fermendžin*: Acta Bulgáriáe ecclesiastica. Zagrabiae, 1857. 106–114., 144–147., 218–225.; Moldvai csángó–magyar okmánytár. I–II. Szerk. Benda Kálmán. Összeáll. Benda Kálmán. Jászay Gabriella, Kenéz Győző, Tóth István György. Bp. 1989. 204–230., 342–459., 476–478.; *G. Vinulescu*: Pietro Diodato e la sua relazione sulla Moldavia. Diplomatarium Italicum (Roma), 1940. IV. 75–126.; *V. A. Urechia*: Codex Bandinus. Annale Academia Romana. II/XVI. București, 1893–1894. 75–160.

népek számára, azaz a magyarországi hódoltságba.⁵ erre azonban akkor még nem került sor. V. Piusz pápa helyeselte a gondolatot, és Rómában el is készítették a püspökségre alkalmas ferencesek listáját, de végül nem neveztek ki senkit.⁶ A tizenöt éves háború idején egy ideig remélhető volt, hogy talán nem is lesz szükség egy missziópüspökre, mert a keresztények győzelmei nyomán a török hódoltságot sikerül felszabadítani. Amikor azonban 1607-ben két, a Raguzza melletti Mljet sziget kolostorából származó bencés szerzetes, Antonio Velislavi és Ignazio Alegretti vizitálta a hódoltság déli részét, a tizenöt éves háború már véget ért anélkül, hogy a törököt sikerült volna kiűzni. Velislavi ezért azt kérte V. Pál pápától, hogy mivel a hódoltsági katolikusoknak nincs püspökük, nevezze ki a társát, Alegrettit, a – korábban nem létező – pozsegi püspöki címre. Ignazio Alegretti, írta Velislavi, ekkor már húsz éve missziózott itt és apostoli vizitátorai megbízatással már többször is bejárta a hódoltságot, továbbá a püspöki tisztre alkalmas, művelt ember, akit nemcsak az itteni hívek, de még a törökök is szeretnek. Alegrettit azonban – aki továbbra is a hódoltságban

- 5 Bonifácia és a hódoltsági útjára: Archivio Segreto Vaticano, Roma, Archivum Arcis I–XVIII. 1851–1854. Archivio storico di Sacra Congregazione de Propaganda Fide, Roma (=APF) Miscellanea varic. Vol. I/a. Fol. 53., 67.; *Agustin Arce OFM*: Bonifacio de Stephanis (c. 1504–1582). Último guardián de Monte Sión y obispo de Ston. Archivum Historicum Franciscanum 1983. 296–341.; *Augustinus Theiner*: Annales ecclesiastici. III. Romae, 1856. 271–276.; *Eusebius Fermend* in Acta Bosnae potissimum ecclesiastica. Zagrabiae, 1892. 310–337.; *Miroslav Vanino*: Bartol Sfondrati u Temevaru g. 1582. Vrela i prinosi (Sarajevo), 1934. 150–153.; *Dominik Mandić*: Franjevačka Bosna. Roma, 1968. 164–165.; *Emánuel F. Hoško*: Djelovanje franjevača Bosne Srebrenе u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI i XVII stojeća. In: Poviješno-teoloki simpozij u povodu 500. bljetnice smrti bosanske kraljice Katarine. Ed. Josip Turčinović. Sarajevo, 1979. (Analecta Croatica Christiana XVI.) 112–114.; *Simeone Gliubich*: Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. Vienna, 1856. 98., 89.; *Dániel Farlatus*: Illyricum Sacrum. VI. Venetiis, 1800. 353–354.; Dictionnaire d’histoire et de géographie ecclésiastiques. IX. Paris, 1937. 972–973.; *Sebastianus Dolce (Slade)*: Fasti litterario-ragusini sive virorum litteratorum qui usque ad annum MDCCLXVI in Ragusina claruerunt ditone prospectus. Venetiis, 1768. 13.; *Bonifatius Stephanus Ragusinus*: Liber de perenni cultu Terrae Sanctae et de fructuoso eius peregrinatione. Venetiis, 1573.; Necrologium fratrum minorum de observantia provinciæ S. P. Francisci Ragusii. Analecta Franciscana VI. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1917. 423–424.; Hierarchia catholica medii et recentioris aevi. III. Ed. Guilelmus Van Gulik–Conradus Eubel. Monasterii. 1923. 304.; *Girolamo Golubovich*: Serie chronologica dei reverendissimi superiori di Terra Santa. Gerusalemme, 1898. 52., 54.; Annales minorum seu trium ordinum a Sancto Francisco institutorum. Ed. Caietanus Michelesius. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1933. XIX. 332., 652., XX. 223., 352., 371., XXI. 294., XXII. 462–463.; *Krunoslav Draganović*: Le diocesi croate. In: Croazia Sacra. Ed. Krunoslav Stjepan. Roma, 1943. 207.; *Julin Krajcar*: Cardinal Giulio Antonio Santoro and the Christian East. Roma, 1966. 38–42.
- 6 Bonifác püspök útjáról részletesebben írtam: *Tóth István György*: Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora. Történelmi Szemle 1997. 447–472. *Vö. Uő*: Dubrovački missionari u katolickim misijama u turskoj Mađarskoj (1571–1623). Gazophylacium (Zagreb), 1999. 106. Itt egy fordítói hiba Agostino Quintio corzulai püspökből, a magyarországi hódoltság apostoli vizitátorából is ferences püspököt csinált. Quintio, a Raguzza melletti, de a Velencei Köztársasághoz tartozó Corzula püspöke azonban domonkos szerzetes volt, és egyébként – bár a pápa részletes utasítással látta el a magyarországi hódoltság vizitálására – sohasem jött Magyarországra.

térített – nem nevezte ki a pápa püspöknek, a magyarországi török hódoltság csak 1618-ban kapott először misszióspüspököt.⁷

A magyarországi török hódoltságnak hat, belgrádi székhellyel működő misszióspüspöke volt, az első, egy világi pap kivételével valamennyien ferencesek. Egy püspök, Giacomo Boncarpi a ferencesek konventuális ágához tartozott, míg a másik négy missziós főpásztor obszerváns ferences szerzetes volt. Boncarpi olasz nemzeti-ségű volt, az itáliai Emilia tartományból érkezett, ő volt az egyetlen, aki nem beszélt a Belgrád környéki hódoltság legfontosabb nyelvét, az „illírnek” mondott délszlávot (horvátot), bár igyekezett ezt megtanulni. A két első püspök, Pietro Catich és Alberto Rengjich dalmátok voltak, azaz az olasz mellett második anyanyelvükként beszélték a horvátot. A hódoltság utolsó három püspöke, Marino Ibrishimovich, Matteo Benlich és Mattia Berniakovich pedig egyaránt horvát anyanyelvű bosnyákok voltak, a boszniai obszerváns ferences provincia szerzetesei.

Buda vagy Belgrád?

A magyarországi török hódoltság földrajzi, kereskedelmi és közigazgatási központja egyaránt Buda volt, így logikus lett volna, hogy a hódoltság misszióspüspöke is itt tartsa a székhelyét. Éppen Buda fontossága miatt azonban ez lehetetlen volt, mert a törökök nem szerették, ha a pasák székhelyein, a legfontosabb katonai központokban túl sok keresztény él, és a tizenöt éves háború után (azaz éppen abban az időszakban, amikor a misszióspüspökség létrejött) Budán nemhogy püspök, de még katolikus pap jelenlétét sem tűrték el. Amikor Paolo Torelli raguzai világi pap, a fiktív bácsi címzetes apátság birtokosa – aki maga is igencsak vágyott a hódoltsági misszióspüspök tisztére – 1623-ban felkereste Budát, csak titokban misézhetett egy magánháznál, bár 135 katolikust talált itt, akik már sok éve nem láttak katolikus papot. 1634-ben azután itt kezdett missziót két bosnyák ferences, Filippo a Camengrado és

7 Velislavi jelentése: Biblioteca Casanatense, Roma, Ms. Cod. N° 2672. X, VI, 20. Fol. 205–206/v. Igen sok hibával, rossz jelzettel, téves dátummal, hibás szerzővel kiadta: *Eusebius Fermendžin*: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica. Zagrabiae, 1892. 390–391. A különben rendkívül alapos okmánytár – amely a 17. századi hódoltság egyháztörténetének megkerülhetetlen kincsesára – kiadásából gyakran még a legfontosabb szavak is kimaradtak. Új – bizonyára nem hibátlan, de talán jobb – kiadása: *Tóth István György*: Raguzai misszionáriusok levelei Rómába a magyarországi hódoltságról (1571–1627). Ráday Gyűjtemény Évkönyve IX. (1999) 304–307. Kiadása olasz kommentárral: *István György Tóth*: Missionari di Ragusa e l’inizio delle missioni cattoliche nell’Ungheria turca. Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria. (Roma) 2000. 73–130. Vö. *Uő*: Szulejmán janicsár, más néven Raguzai Ulászló laikus ferences testvér levele Francesco Ingolinak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának 1647. Ráday Gyűjtemény Évkönyve VII. (1994) 191–193. A két vizitátor a Ragusa melletti Mljet sziget bencés kolostorából származott. Vö. *Ivo Dabelić*: Povijest otoka Mljeta od najstarijeg vremena do 15. stoljeća. Zbornik otoka Mljeta. Dubrovnik, 1989. 77–94.; *Luigi de Giorgi*: Isola di Lacroa ossia Notizie geografiche e storiche su detta isola. Vienna, 1860. 11–13.; *Branimir Gusić*: Kako je Mljet pripao Dubrovačkoj Republici. Jadran (Dubrovnik), 1931. 1–8.; *Ivan Ostojčić*: Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima. Split, 1963–1965. II. 435–443., 522–529. Vö. *I. Gy. Tóth*: Visitatori apostolici nell’Ungheria turca. In: L’Europa centro-orientale e il pericolo turco tra Sei e Settecento. Ed. Gaetano Platania. Viterbo, 2000. 65–68.

Paolo a Clamice, de ők sem a budai pasa székhelyén, hanem a Duna túlsópartján, Pesten, egy, a reformátusoktól elvett kápolnában miséztek.⁸

Belgrád a hódoltsági egyházmegye legszélén feküdt, így első pillantásra nem tűnik túl alkalmas székhelynek egy olyan püspök számára, akinek Belgrádtól délre már nincsenek hívei, északra viszont Gyöngyösig és Jászberényig kell vizitálnia. Ez a város azonban az észak-balkáni kereskedelem egyik, ha ugyan nem a legfontosabb csomópontja volt, népes és – ami majdnem ennyire fontos – gazdag katolikus kereskedő kolóniával.⁹ Ugyanakkor Belgrádon nem székelt pasa, de még a területileg illetékes szandzsák központja sem itt, hanem a közeli Szendrőn volt. Belgrád, mint missziópüspöki székhely mellett szólt ezenkívül az is, hogy igen messze feküdt a Habsburg Birodalom határától, a török hódoltság viszonylag békés belsejében volt, ahová már nem érték el a királyságbeli várakból kicsapó magyar vitézek. Matteo Benlich belgrádi püspök jelentéseiből kitűnik, hogy bár a törökök többször félholtra verték, még náluk is jobban félt a boszniai hegyek után félelmetesnek, mert védetlenek tűnő bácskai síkságon portyázó magyar hajdúktól.

A hat belgrádi székhelyű missziópüspök működése két korszakra bontható: az első három püspök, akár dalmát volt, akár olasz, kívülről érkezett a hódoltságba, kellő ismeretek és kapcsolatok híján, – emiatt egyikük működése sem lehetett sikeres. Ezt a Szentszék és a Hitterjesztés Szent Kongregációja is belátta, ezért a század közepétől már csak helybeli, azaz bosnyák ferenceseket nevezett ki a hódoltság főpásztorainak.

Az 1647 után kinevezett mindhárom püspök a Bosna Argentína rendtartományhoz tartozó ferences volt.¹⁰ Közülük az utolsó, Mattia Berniakovich még diákként

8 Missziójuk eddig sem volt ismeretlen, de mivel ennek alapvető forrásai lappangtak a Hitterjesztés Szent Kongregációja római levéltárában, működésükről csak néhány, jórészt hibás adat (pl. hogy kapucinusok lettek volna) forgott közkézben a szakirodalomban. A két bosnyák ferences misszióját részletesebben igyekeztem rekonstruálni: *Tóth István György*: Szent Ferenc követői vagy a szultán katonái? Bosnyák ferencesek a hódoltsági misszióban. *Századok* 2000. 769–772.

9 Belgrád szerepére: *Zdenko Zlatar*: Our Kingdom come. The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik, and the liberation of the Balkan Slavs. Boulder, 1992. 225–251.; *Uő*: Between the double eagle and the crescent. The republic of Dubrovnik and the origins of the Eastern question. New York, 1992. 37–45.; *Istorija Beograda*. 1. Stari, srednji i novi vek. Urednik: Vasa Čubrilović. Beograd, 1974. 452–456.; *Francis W. Carter*: Dubrovnik (Ragusa). A classic city-state. London–New York. 1972. 327–381.; *Baria Krešić*: Dubrovnik: A Mediterranean urban society, 1300–1600. Los Angeles, 1997. passim.; *Molnár Antal*: A belgrádi kápolna-viszály (1612–1643). Kereskedelem és katolikus egyház a hódolt Magyarországon. *Századok* 2000. 373–430.; *Tóth István György*: A mohácsi plébános, a budai pasa, és a kálvinista konstantinápolyi pátriárka. Don Simoné Matkovics levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához (1622–1635). *Ráday Gyűjtemény Évkönyve VIII.* (1997) 185–252. *Vö. Uő*: Pázmány Péter négy ismeretlen levele. In: i. m. 169–184.; *Miroslav Vanino*: Kašičevo izvješće o Don Simunu Matkoviću (1613). *Vrela i prinosi* (Sarajevo) 1932. 80–99.

10 Bosna Argentína rendtartományra alapvető monográfiák: *Mijo Vjenceslav Batinić*: Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih est viekova njihova boravka. II. Zagreb. 1883. és *Julijan Jelenić*: Kultura i bosanski franjeveci. I–II. Sarajevo, 1912–1915., különösen 183–256. (Modem reprint kiadásban is, Ua. Sarajevo, 1990.); *Relationes* 79–101., 177–182.; *Krista Zách*: Die bosnische Franziskanermission des 17. Jh. im südöstlichen Niederungam. München. 1979. 1–73.; *Galla Ferenc*: Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai. Bp. 1940. 18–28., 73–84. *Vö.*

kapta a püspöki tisztelet, majd élete végén megbolondult, – de így is, abban a rövid időszakban, amikor már nem volt diák, de még épelméjű volt, fontos térítő és vizitációs munkát végzett. Az 1647 és 1650 között a püspöki széket betöltő Marino Ibrishimovich és az 1651-től 1674-ig belgrádi püspökként szolgáló Matteo Benlich pedig a hódoltsági missziók leghatékonyabb szereplői voltak. Korábban évtizedeket töltöttek el boszniai ferencesként a törökök észak-balkáni tartományaiban, ismerték az itteni vidéket, a nyelvet, a papokat és a híveket, és jól kiismerték magukat a török hatóságok bonyolult világában, ahol az önkény tombolt, de ahol ugyanakkor pénzzel szinte mindent el lehetett intézni. A két bosnyák ferences belgrádi misszióspüspök egyházlátogatásai nemcsak a hódoltsági katolikus egyháztörténet, hanem a demográfia és művelődéstörténet számára is a legfontosabb 17. századi források közé számíthatnak.

Két dalmát püspök

A magyarországi török hódoltság első két püspöke, Pietro Catich világi pap és Alberto Rengjich obszerváns ferences távolról jött Belgrádba. A kinevezésüket egyrészt annak köszönhetjük, hogy mindketten dalmátok voltak, Catich sebenicói, Rengjich pedig raguzai. azaz az olasz mellett második anyanyelvükként beszéltek horvátul, és a hódoltság déli, Belgrádhhoz közeli részén ez volt a legelterjedtebb nyelv. Sem Catich, sem Rengjich nem a hódoltságból érkezett, és ez nagy hátrányt jelentett püspöki kinevezésük után. amikor megkezdtek a szolgálatukat a hódoltsági misszióban.

Az azonban, hogy Itáliából jöttek Belgrádba, nagyban hozzájárult a kinevezésükhöz, mert mindketten a pápaság központjában, Rómában forgolódtak. A dalmáciai Sebenicóban 1563 táján született Pietro Catich teológiai tanulmányai után sebenicói kanonok volt, és feltehetően valamelyik itáliai „illír” intézmény révén kerülhetett Rómába, vagy a délszláv anyanyelvű, általában dalmát papokat képző loretoi pápai kollégium, a *Collegio Illirico*, vagy pedig a horvátok római temploma, a Tiberis partján álló és számos kanonoknak otthont adó *San Girolamo degli Schia*

Uő: Ferences missziók a királyságban és Erdélyben c. kéziratos műve (Fazekas István gondozásában). *Karácsonyi János*: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711–ig. II. Bp. 1924. 331 — 384.; *Hodinka Antal*: Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Bp. 1898., függelékében közli Francesco Balichevich boszniai püspök egyházlátogatását: 103–113.; *Molnár Antal*: Scardonai püspökök „ad limina” jelentései (1624–1648). Fons 1994. 275–314.; *Hő*: Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686). In: Pécs a törökkorban. Szerk. Szakály Ferenc. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 171–264.; *Anto Slavko Kovačić*: Biobibliografija Franjevacu Bosne Srebrenu. Sarajevo, 1991. (az egyes ferencesek részletes életrajzával); *Ivan Stražemanac*: Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrenu. Zagreb, 1993. (ez a horvát címe ellenére latin nyelvű munka), 403., 410.; *Petrus Čapkun*: De organisatione curae pastoralis Franciscanorum apud Croatorum gentem. Sibenici, 1940. passim.; *Jovan Radonić*: Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka. Beograd, 1950. 6.; *Juliján Jelenić*: Spomenici kulturnoga rada bosanskih Franjevacu (1437–1878) *Starine JAZU* 1918. 81–162.; *Szakály Ferenc*: Az iszlám északkeleti védőbástyája. Bosznia a 16–17. századi oszmán és magyar történelemben. *História* 1995. 1. sz. 7–8.

voni lehetett pályafutása egyik korábbi állomása. Pietro Catich elkíserte a szintén dalmát misszionáriust, Bartolomeo Cassio (Kasic) jezsuitát a balkáni missziójába, így valamelyest ismerte Belgrád vidékét, és itt 1617-ben a török szultán katolikus követe (a későbbi moldvai vajda) figyelmét is felkeltette.¹¹ A rendkívül ambiciózus Gasparo Gratiani szultáni követként is törődött a hódoltsági keresztényekkel, belgrádi tartózkodása alatt segítette az ottani katolikusokat és a jezsuita misszionáriusokat. Gratiani 1617. évi hosszú felterjesztését a hódoltsági katolikusok sanyarú sorsáról és a helyzetük javításáról pár évvel később a Hitterjesztés Szent Kongregációja is megtárgyalta. Pietro Catich a Rómától mintegy egynapi járásra északra fekvő Monterotondo városka esperese volt, és így nyilván gyakran megfordult Rómában, ahol felfigyeltek rá.¹²

A következő püspök, Alberto Rengjich nem világi pap volt, hanem obszerváns ferences szerzetes a rend raguzai provinciájából, ahol a definitor, vizitátor és a provinciális tisztét is betöltötte, tehát a raguzai rendtartomány egyik legtekintélyesebb szerzetese volt.¹³ Ezután Rengjich a római lateráni székesegyház „illír”, azaz horvát nyelvű gyóntatójaként szolgált. Mint a katolikus egyház római központi katedrálisának gyóntatója, minden bizonnyal jó kapcsolatokkal rendelkezett a kúriában, ahol valószínűleg befolyásos támogatókat szerzett magának, így esett rá a választás. A Rómában jól ismert, horvát anyanyelvű, tanult ferencset emiatt már szendrői püspöki kinevezése előtt a pápai kúria hatóságai több más egyházmegye esetében is figyelembe vették, mint potenciális püspökjelöltet. 1622-ben a frissen megalapított Hitterjesztés Szent Kongregációja, a katolikus missziókat világszerte összefogó szentszéki hatóság a macedóniai Szkopje püspökévé akarta kinevezni Rengjichet. tett is egy ilyen értelmű javaslatot XV. Gergely pápának. Alberto Rengjich ezt a felkérést már el is fogadta, de a bíborosok időközben értesültek Pietro Catich püspök haláláról, és emiatt úgy döntöttek, hogy a raguzai ferencset mégsem Szkopjéba, hanem inkább Belgrádba küldik. Döntésük hátterében minden bizonnyal az állt, hogy Rengjich honfitársai, a belgrádi raguzai kereskedők meghatározó szerepet játszottak a város katolikusainak életében, igaz, a római vallást támogató másik csoporttal, a belgrádi bosnyák kereskedőkkel állandó, ádáz küzdelmet folytattak.

A két Dalmáciából származó missziópüspök egyformán kudarcot vallott a pontosan el nem határolt „hódoltsági egyházmegye” irányításában.

Pietro Catichot V. Pál pápa 1618-ban nevezte ki a magyarországi török hódoltság első, Belgrádban székelő püspökének. Catich a püspöki címe szerint a koszovói (dél-szerbiai) Prizren város püspöke volt, de a Szentszék előírása szerint évente hat hónapot Belgrádban kellett töltenie. Catich, bár sebenicói volt, nem Dalmácián keresztül jött a hódoltságba, hanem Bécsen át, a török–Habsburg határt a követek biz-

11 *Miroslav Vanino*: Predlo iBartola Kašica Svetoj Stolici. Croatia Sacra 1934. 247–249.; *Uő*: Autobiografija Bartola Kašica. Grada za povijest kni evnosti hrvatske 1940. 63–64.

12 *Miroslav Premrou*: Serie dei veseovi romano-cattolici di Beograd. Archivum Franciscanum Historicum 1924–1925. 493–505.

13 Rengjichre ld. *Tóth István György*: Raguzai misszionáriusok i. m. 314–334.; *Necrologium fratrum minorum* i. m. 435–436.

tonságos társaságában lépte át: a császár követe, Ludwig von Molart és a török szultán követe, Gasparo Gratiani kíséretében érkezett meg Belgrádba.

Belgrádban Catich gyorsan megtanulhatta, hogy milyen is egy misszióspüspök élete a török hódoltságban: a renegát Mehmed szendrői bég nem akarta megengedni, hogy Belgrádból püspöki székhely legyen, mondván, hogy itt nem a pápa, hanem a szultán az úr, és halálosan megfenyegette Catich püspököt.¹⁴ A helybeli katolikusok erre összegyűjtöttek 200 dukátot, és miután ezt az irdatlan összeget átnyújtották a belgrádi muftinak, az rögtön jogi szakvéleményt adott: a katolikus püspök igenis maradhat Belgrádban. Ez volt az első, de korántsem az utolsó alkalom, hogy a hódoltság misszióspüspöke a helyi katolikusok pénzének segítségével „kenyerezte le” a török hatóságokat. Catich püspök felváltva tartózkodott a két, légvonalban is 300 kilométerre fekvő, és csak a balkáni hegyeken keresztül, úttalan utakon át elérhető székhelye, Prizren és Belgrád között. Amikor a magyarországi hódoltságban működött, akkor nemcsak Belgrádon tértett, de tudjuk pl., hogy felkereste Mohácsot is és misézett is ott.

Pietro Catich azonban nem sokáig téríthetett a hódoltságban, mert – miután már korábban is többször betegeskedett – alig négy évvel a kinevezése után, 1622 tavaszán meghalt.¹⁵ Utódként már 1623-ban felmerült Alberto Rengjich neve.¹⁶ XV. Gergely pápa 1622 Vízkeresztjén – több mint ötven év előkészület és több rövidéletű kísérlet után – megalapította a Hitterjesztés Szent Kongregációja nevű szentszéki hivatalt, amely a világ minden táján működő missziók munkáját összefogta és irányította, – a továbbiakban ez a bíborostanács foglalkozott a magyarországi hódoltsággal és annak püspökeivel is.¹⁷ A következő pápa, VIII. Orbán 1625-ben már a Hitterjesztés Szent Kongregációja javaslatára nevezte ki a hódoltság főpásztorának Alberto Rengjichet. Róma nem akart a magyarországi püspökségek kinevezésére egy régi – bár a Szentszék által mindig vitatott – kiváltság értelmében jogot formáló magyar királlyal (azaz II. Ferdinánd német-római császárral) hatásköri vitába keveredni, ezért Rengjich egy Belgrád melletti, de már a magyar királyság egykori határán túl, szerb

14 Pietro Catich működésére a legjobb – bár nem kis kritikával olvasandó – forrásunk Don Simoné Matkovich mohácsi plébános igen részletes jelentése: APF Mise. Diverse Vol. 22. Fol. 183–185/v. Kiadása: *Tóth István György*: A mohácsi plébános i. m. 207–216. Vö. *M. Vanino*: Kašičevo izvješće i. m. 80–99.; *Andrija Nijić*: Die Lage der Katholiken im 17. Jahrhundert in der Hercegovina aufgrund der Vatikanischen Quellén. Befreiungsversuche und Islamisierung. In: *Regiones paeninsulae Balcanicae et proximi Orientis. Aspekte der Geschichte und Kullur. Festschrift für Basilius S. Pand. č. Hrsg. Elisabeth von Erdmann-Pand. íc. Bamberg, 1988. 70–94.*; *Colin Heywood*: Bosnia Under Ottoman Rule 1463–1800. In: *The Muslims of Bosnia-Herzegovina, their historic development from the Middle Ages to the dissolution of Yugoslavia*. Ed. by Mark Pinson. Cambridge (Mass.), 1994. 23–53.

15 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 8–9/v.

16 APF Scritture Originali Riferite nelle Congregazioni Generali (= SOCG) Vol. 383. Fol. 132., APF SC Dalmazia Mise. Vol. 3. Fol. 4–4/a/v. APF SOCG Vol. 385. Fol. 18.

17 *Josef Metzler*: Wegbereiter und Vorläufer der Kongregation, (Vorschläge und erste Gründungsver-suche einer römischen Missionszentrale). In: *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria rerum*. Ed. Josef Metzler. 1/1. Rom–Freiburg–Wien, 1971. 38–78.; *Relationes* 5–37. további irodalommal.

földön fekvő középkori püspökség címét kapta: a szendrőit. (Végszendrő, vagy Smederevo városa Belgrádtól keletre feküdt.)

Alberto Rengjich raguzai alattvaló volt, tehát egy Erdélyhez vagy Moldvához hasonlóan török hűbéres országból érkezett, ami nagyban megkönnyítette az utazását.¹⁸ Míg Catich Itáliából a császár fővárosán, Bécsen és a magyarországi hódoltság területén keresztül érkezett Belgrádba, Rengjich alkalmasabb utat választott: a pápai állam adriai kapuján, Anconán át hazájába, Raguzába hajózott,¹⁹ majd ott a Balkánt járó raguzai kereskedők karavánjához csatlakozva, az útonállóktól hemzseggő hegyi utakon, tizenöt napi utazás után, 1625. október 28-án érkezett meg Belgrádba.²⁰

Rengjich a következő évben, 1626-ban több részletben vizitálta a hódoltság déli részét, egészen Szegedig elment, ezen túl azonban nem merészkedett, mert félt Bethlen Gábor katonáitól.²¹ A Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak a püspök beszámolt a Belgrád és Temesvár környéki vidékek elhagyatottságáról. Temesvár környékén a paphiány miatt egy cigány, „aki négy betűt ismer az ábécéből”, és nem tudni, hogy milyen hitű, kinevezte magát papnak, és keresztel, minden egyházi előírás figyelmen kívül hagyásával.²² Húszéves felnőttek keresztelkednek meg a falvakban, amelyekben addig nem láttak katolikus papot. Rengjich püspökként nagyban elősegítette, hogy 1626-ban Krassóváron megalakuljon a temesközi bosnyák ferences misszió Fra Marco Bandini, a későbbi moldvai missziós főpásztor vezetésével.²³

18 Tóth I. Gy.: Raguzai misszionáriusok i. m. 314–334.

19 APF SC Dalmazia Mise. Vol. 3. Fol. 5–9/a/v.

20 APF SOCG Vol. 56. Fol. 210. Kiadása, az eredetitől sok helyen igen eltérő olvasatokkal: *E. Fermendžin*: Acta Bosnae i. m. 370.; APF SOCG Vol. 386. Fol. 455.

21 APF SOCG Vol. 56. Fol. 247–248/v.

22 APF SOCG Vol. 56. Fol. 236. + 237/v.

23 *Fodor Pál*: A temesvári vilajet a török hódoltságban. In: In memoriam Barta Gábor. Szerk. Lengvári István. Pécs, 1996. 195–208.; *Hegy Klára*: Törökvilág, rácvilág. História 1992. 1. sz. 8–10.; *Fenyvesi László*: A temesközi-szörénységi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718). In: Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. Szerk. Petercsák Tivadar–Szabó Jolán. Eger, 1993. (Studia Agriensia 14.) 235–285.; *I. Gy. Tóth*: The introduction of the Gregorian calendar and the Turks. In: Kubinyi András Emlékkönyv. Szerk. Laszlovsky József. Bp. 2000. s. a.; *Juhász K.*: Műveltségi állapotok i. m. 10–19.; *Uő*: Das Tschanad-Temesvarer Bistum i. m. 208–240., és *Uő*: Laien im Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. Münster, 1960. 26–84.; *Szentkláray Jenő*: Temesvár szabad királyi város története. Bp. é. n. 48–49.; *Uő*: Temes vármegye története. Bp. é. n. 334–350.; *Uő*: Újabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből. Bp. 1917. 5–7.; *Andrei Veress*: Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644–1650). București, 1926. 336–339.; *Tóth István György*: A missziós faházról az érseki trónra. (Marco Bandini bosnyák ferences misszionárius levelei a hódoltságról). In: Zimányi Vera Emlékkönyv. Szerk. J. Ujváry Zsuzsanna. Bp. 2000. s. a.; *Molnár Antal*: Jezsuita misszió Karánsebesen (1625–1642). Történelmi Szemle 1999. 127–156.; *Violeta Barbu*: Rezidentele Iezuite din prima jumătate secolului al XVII-lea în vestul Transilvaniei strategii misionare. Verbum (Bukarest) 1995–1996. 279–283.; *Lucian Periș*: Le missioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel Seicento. Cluj-Napoca, 1998. 93–119.; *J. D. Suciu*: Monografia mitropoliei Banatului. Timișoara, 1977. 79–85.; *Uő–Radu Constantinescu*: Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului. Timișoara, 1980. 103–107.; *Adian Andrei Rusu*: Ctitori si

A raguzai obszerváns ferences püspök működését azonban lehetetlenné tette Tommaso Ivkovich, a scardonai címet viselő bosnyák ferences püspök, Bosznia *de facto* püspöke, aki Rengjich szerint még püspökké szentelése előtt, „még mielőtt pásztorbotot fogna a kezébe, bottal vagdalkozik össze-vissza”.²⁴ Ivkovich a török hatóságoktól szerzett leveleket, ezek segítségével zaklatta Rengjichet, a megbízottjai pedig Rengjichet kémnek és árulónak nevezték a törökök előtt, halállal is megfenyegetve. Rengjich püspök ádáz ellenségei lettek a bosnyák ferences szerzetesek is, akik a hódoltságon kívülről érkezett, bár szintén horvátul beszélő és a ferences rend ugyanazon ágához tartozó Rengjichet betolakodónak és veszélyes konkurensnek tekintettek. A bosnyák ferencesek – kihasználva a helyi török hatóságokkal ápolt szoros kapcsolatukat – ahol csak tudták, akadályozták Rengjich püspöki működését, és azt állították a délvidéki plébánosok előtt, hogy ő valójában nem is igazi püspök, csak hamis papírokat mutogat, és ezért az egyházlátogató Rengjichet nem is kell fogadniuk.²⁵

Az egyik bosnyák ferences, a későbbi boszniai provinciális, Andrea da Camengrado még azzal is megfenyegette Rengjichet, hogy ha nem hagy fel az egyházlátogatásával, akkor mohamedán rokonai segítségével elintézi, hogy a törökök karóba húzzák.²⁶ Rengjich emiatt 1627-ben elkeseredetten elhagyta Belgrádot és az egyházmegyéjét, és visszatért Raguzába, majd Rómába. Vikáriusi címmel a bosnyák ferencesek esküdt ellenségét, a régi boszniai királyok családjából származó világi papot, Don Simoné Matkovich mohácsi plébánost hagyta hátra az egyházmegyéjében, A féktelen indulataival sokszor zavart keltő Don Simoné novíciusként a bosnyák ferencesek kolostoraiban szolgált, de azután összeveszett az előljáróival és elhagyta a

biserici đin Țara Hațegului pana la 1700. Satu Mare, 1997. 43–49. Vö. *Juhász K.*: A csanádi püspökség i. m. 159–169. A temesközi misszió végére vö. *Tóth István György*: Raguzai Lajos, a hódoltság utolsó misszionáriusa. *Egyháztörténeti Szemle* 2000. 10–48.

24 APF SOCG Vol. 56. Fol. 212., 216., 217., Vol. 146. Fol. 213., Vol. 67. Fol. 262–263/v., Vol. 67. Fol. 265–266/v.; *Krunoslav Draganović*: Izvješće fra Tome Ivkovića. biskupa skradinskog iz godine 1630. *Croatia Sacra* 1934. 65–78. Vö. APF SC Dalmazia Mise. Vol. 3. Fol. 45.; APF SOCG Vol. 387. Fol. 57.

25 APF SOCG Vol. 56. Fol. 236.; *Savai János*: Ex tabulario Romano Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Szeged, 1993. (Documenta missionaria I/I.) 59. rövid regesztát hoz erről az iratról, amely azonban a dátumot tévesen adja meg és a levél szövegét teljesen félreérti. APF SOCG Vol. 56. Fol. 221. + 224/v., 222–223/v., 225., 226–227/v.; APF SC Dalmazia Mise. Vol. 3. Fol. 71/r–v., 69–70/v., 64/r–v.

26 APF SOCG Vol. 67. Fol. 270/r–v. + 273/v., 271. + 272/v., 284., 286/r–v. Vö. APF SOCG Vol. 56. Fol. 247–248/v.; *Savai J.*: i. m. 59. (Rövid regesztát hoz erről az iratról, amely azonban a szövegét teljesen félreérti.) A ferencesek és a törökök kapcsolatáról részletesebben írtam: *Tóth I. Gy.*: Szent Ferenc követői i. m. Vö. *Hegyi Klára*: Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilajet várkatonságának eredete és utánpótlása. *Történelmi Szemle* 1998. 229–256.; *Fodor Pál*: Török és oszmán: az oszmán rabszolga-elit azonosságtudatáról. *Történelmi Szemle* 1995. 367–383.; *Stipan Zlatović*: Izvještaj o Bosni god. 1640. o. Pavla iz Rovinja. *Starine JAZU (Zágráb)* 1890. 24.; *Krunoslav Draganović*: Biskup fra Jeronim Lušić, njegovo doba i njegovo izvješće Svetoj Stolici o prilikama u Bosni i Slavoniji. (1638) *Croatica Christiana Periodica* 1982. 73–99.; *Tóth I. Gy.*: Szulejmán janicsár i. m. 191–193. Vö. még APF SC Dalmazia Mise. Vol. 3. Fol. 65/r–v., 66.

rendet, ettől kezdve egész életében gyűlölte a boszniai barátokat, és ezért vikáriusként nem kevés vihart kavart.

Alberto Rengjich, miután elhagyta Belgrádot, Rómától a dalmáciai hol szabadparaszt, hol haramia sorban élő délszláv katonanépeség, az uszkokok (*uscocchi*) vizitálására kapott megbízást és a hódoltsági egyházmegyéjébe többé már nem is tért vissza. A püspök 1630 márciusában halt meg Bécsben.²⁷

Albán érsek Belgrádban

Miután Alberto Rengjich meghalt, a Szentszék egy évtizeden keresztül nem nevezett ki Belgrádba új püspököt. Ehelyett Rengjich halála után egy évvel, 1631-ben a Balkán korábbi, 1623. évi apostoli vizitátorára, a terepet igen jól ismerő albán Pietro Massarecchi bari érsekre bízta a hódoltsági híveket, ő lett a belgrádi (címe szerint: szendrői) püspökség apostoli adminisztrátora. Massarecchi, mint az üresedésben lévő püspökség adminisztrátora, ez alatt érthető módon mindent el is követett azért, hogy ne nevezzenek ki a „feje fölé” szendrői püspököt. Pietro Massarecchi koszovói albán származású világi pap volt, így éppen úgy beszélt „illírül”, mint az elődei, a két dalmát püspök. Az érsek 1631-től 1634-ben bekövetkezett haláláig töltötte be a belgrádi (a neve szerint: szendrői) egyházmegye adminisztrátori tisztét, vizitálta a hódoltsági plébániákat, kormányozta a török alatt működő papokat.²⁸

Pietro Massarecchi halála után a hódoltságnak nem volt püspöke. Massarecchi eredeti érseki székhelyére, a montenegrói Barba gyorsan megtalálta a Szentszék az utódot egy albániai egyházmegye, Sappa-Sarda püspöke, Giorgio Bianchi személyében. A Belgrád központú hódoltsági „egyházmegye” élére azonban Rómában hat évig nem sikerült megfelelő jelöltet találni.²⁹

A pápai kúria nehézkes gépezete már csak a nagy távolság és a hódoltság bonyolult politikai viszonyai miatt sem tudott gyors döntést hozni, a bíborosok ugyan igen sok információhoz jutottak a rájuk zúduló levelek és feljelentések tömegében, de éppen ezért nehezen is igazodtak el az egymást vádoló papok beadványai között.

27 M. Premrou: i. m. 507–508.; *Ioannes Šimrak*: De relationibus Slavorum meridionalium cum Sancta Romana Sede apostolica saeculis XVII. et XVIII. Zagreb, 1926. 58–59.

28 APF Acta SC Vol. 3. Fol. 18–22.; *Krunoslav Draganović*: Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbij, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623 i 1624. Starine JAZU (Zagreb) 1938. 1–48.; *Molnár Antal*: Pietro Massarecchi antivari érsek és szendrői apostoli adminisztrátor egyházlátogatási jelentése a hódolt Dél-Magyarországról. Fons 1995. 175–220.; *Tóth István György*: Egy albán érsek a magyarországi török hódoltságban. Pietro Massarecchi belgrádi apostoli adminisztrátor levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához. In; Borsa Iván Em-lékkönyv. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998. 245–282.; *Hierarchia catholica medii et recentioris aevii*. IV. Ed. Patritius Gauchat. Münster, 1935. 204.; *Djuro Kokša*: L'organizzazione periferica delle missioni in Ungheria e Croazia. In; *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria rerum*. 1/2. Ed. Joseph Metzler. Rom–Wien–Freiburg, 1972. 274–285.; *Fraknoi Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal. III. Bp. 1903. passim.

29 *Hierarchia catholica* i. m. IV. 86., 305.

A bíborosok tanácskozásain és a titkárok feljegyzéseiben számos név merült fel. A legesélyesebb jelöltnek Pietro Sabbatini zárai származású, de Rómában tanult világi pap tűnt.³⁰ Őt még 1632-ben a San Girolamo degli Schiavoni-templom, a horvátok római temploma egyik kanonokja ajánlotta a Hitterjesztés Szent Kongregációja figyelmébe. Sabbatini a Kongregáció megbízásából 1632-ben a hódoltságba jött, mint misszionárius, ahol haláláig áldozatosan térített, és az egyik legfontosabb szerémségi falu, Nempti (más néven: Nijemci) plébánosa volt. Sabbatini általános népszerűségnek örvendett azok között a szerémségi plébánosok között, akik bár délszláv anyanyelvűek voltak, nem a bosnyák ferences provinciából jöttek, hanem – a boszniai barátok állandó zaklatásai közepette – világi papokként szolgálták híveiket.

A szerémségi plébánosok Pietro Massarccchi apostoli adminisztrátor halála után generális vikáriussá választották Sabbatinit, ami kiváltotta a szintén szerémségi világi pap plébános, Michele Magych (Magić) rendkívül dühödttáadását. Magych volt Massarccchi vikáriusa 1631-től három éven keresztül az érsek haláláig, 1634-ig. Miután azonban Massarccchi meghalt, a szerémségi világi papok mégsem Magychot, hanem Sabbatinit választották meg vikáriusnak. Emiatt a csalódott Magych elkeseredett rágalomözönt zúdított Sabbatinira és az őt támogató szerémségi plébánosokra. Magych szerint Sabbatini valósággal dúskált az igen gazdag Nempti plébániáján, ahol pedig nincsenek is protestánsok (noha őt mint misszionáriust küldte e vidékre a Hitterjesztés Szent Kongregációja!), annyi pénze van, hogy kocsit és szolgákat tartathat. Sabbatini – folytatta Magych – igazi bajkeverő, sőt a törököket nagy pénzekkel lefizette, hogy tegyék el láb alól a bosnyák ferenceseket. A Sabbatinit támogató többi világi pap is megkapta a magáét Magychtól: az egyik plébánost, Don Nicolòt a feljelentés szerint a bestialitás bűnében találták, állatokkal fajtalankodott, Don Biagio állandóan részegeskedik, és egy bosnyák barátot már meg akart ölni. Don Matteo di Diacovo plébánosnak pedig Magych szerint már három felesége is volt. Ezek a plébánosok csak azért választották meg Sabbatinit vikáriusnak, mert azt remélték, hogy majd feloldozza őket ezek alól a szörnyű bűneik alól.

Semmi nyoma sincs annak, hogy a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai komolyan vették volna a hihetetlen túlzásokra vetemedett Magych gyalázkodó levelét. Más rágalmak azonban célt értek, és elütötték Sabbatinit, ezt a művelt, a hódoltsági missziót plébánosként jól ismerő és szolgáló dalmát papot attól, hogy püspök lehessen.

Korábban Sabbatinit a Hitterjesztés Szent Kongregációja is megerősítette vikáriusi tisztében, és Rómában komolyan számításba vették a személyét, mint a hódoltság leendő püspökéét. Az ellenfeleinek azonban, bár ennek semmi alapja sem volt, ekkor sikerült elhithetniük a Hitterjesztés Szent Kongregációjával, hogy Sabbatini rokonait Dalmáciában gályarabságra ítélték, és emiatt bíborosok, mint gyanús háttérű emberét, elejtették a jelölését.³¹

30 APF Acta SC Vol. 12. Fol. 167., 286.; *E. Fermežin*: Acta Bosnac i. m. 422., 438., 445.

31 APF SOCG Vol. 17. Fol. 377. + 378/v.

Egy mezopotámiai püspök a hódoltságban

Már négy éve eltemették Massarecchit, amikor a Hitterjesztés Szent Kongregációja megkapta Malatesta Baglioni bécsi nuncius levelét, amelyben melegen ajánlotta a bécsi konventuális ferences kolostor gvárdiánját, egy Bécsben szolgáló olasz ferencset, Giacomo Boncarpit valamely magasabb tisztre a rendjében. Az ilyen ajánlóleveleket, amelyekkel tele van a Hitterjesztés Szent Kongregációja levéltára, akár valamely egyházi méltóság, akár az egyszerű hívek látták el kézjegyükkel, szinte mindig az ajánlott pap maga sugalmazta – aligha kétséges, hogy ez alkalommal is a bécsi gvárdián, Boncarpi kérte ezt az ajánlást a nunciustól.³²

A 17. század elejére a konventuális ferences rend Közép-Európában összeomlott és a kiürült rendtartományok képzett „káderek” híján maradtak. Ugyanakkor viszont az itáliai ferences provinciák, és a konventuális ferences rend itáliai kolostorai rendkívüli mértékben túlnépesedtek, emiatt a Szentszék megreformálta az itáliai rendtartományokat, korlátozta a szerzetesek számát és sok kis „kolostorocskát” be is záratott. Ezért az itáliai rendtartományok igen sok szerzetest „exportáltak” az Alpokon túlra, ezek a Közép-Európába érkezett ferencesek rendkívül fontos szerepet tölthettek be itt a katolikus megújulás kezdetén. Akár a lengyel, osztrák, stájer vagy magyar vagy éppen – a csak papíron létező – erdélyi rendtartomány feljegyzéseit nézzük, mindenhol olasz nevekkal találkozunk, és olasz konventuális ferences szerzetesek tanítottak teológiát a bécsi egyetemen is.

Giacomo Boncarpi az emiliai, Modenától északra fekvő kisvárosból, Carpi városából származott, a családneve Boni volt, de a nevét (Boni da Carpi) összevonva használta, mint Boncarpit. 1630 és 1642 között Bécs környéki és morvaországi plébániákon szolgált, egyszerre kettőt is ellátva, és azután a konventuális ferencesek bécsi kolostorának (a Minoritenplatzon ma is álló rendháznak) a gvárdiánjává is megválasztották.

A nuncius idézett ajánlólevelében megírta, hogy Boncarpi olasz anyanyelvén kívül annyira megtanult németül, hogy jól prédikál ezen a nyelven, és ezen kívül „morvával” is tud. Igaz, írta nuncius, még nem volt alkalma sem a magyar, sem a horvát („illír”) nyelvet megtanulni, de jó nyelvtelhetsége van, és rövid idő alatt bizonyosan megtanulja.

A Hitterjesztés Szent Kongregációja, amely már jó ideje szerette volna az elárult belgrádi missziópüspökség kérdését megoldani, úgy gondolta, hogy megtalálta az alkalmas embert erre a tisztre. A római bíborosok több feljegyzés tanúsága szerint nehezen ismerték ki magukat a szláv nyelvek rokonsági fokában, a horvát és a cseh számukra igencsak közelinek tűnhetett.³³

Első pillantásra meglepőnek tűnik Boncarpi kinevezése, aki életében még nem látott törököt, nem járt a hódoltságban, és az itteni viszonyokat, híveket, problémákat nem ismerte. Az olasz konventuális ferences szerzetesek azonban az 1630-as években rendkívül sikeresen misszióztak Felső-Magyarországon, és így a bíborosok

32 APF Acta SC Vol. 13. Fol. 149–149/v.

33 Relationes 7., 17–18.

ekkoriban a Hitterjesztés Szent Kongregációja szinte minden ülésén hallhattak a Felvidéken térítő itáliai konventuális ferencesek sikereiről.³⁴ Ez lehetett a magyarázata Boncarpi kinevezésének, ami azonban, mint hamarosan kiderült, jókora tévedésnek bizonyult.

Boncarpi 1639 áprilisában fogadta el a jelölését a szendrői püspöki címre, azzal, hogy a székhelyét majd Belgrádban tartja. A szendrői püspökség kinevezési jogára azonban III. Ferdinánd császár mint magyar király is igényt tartott. Amíg a kúriában előkészítették Boncarpi kinevezését, III. Ferdinánd egy másik észak-itáliai ferencset, a Cremona környékéről való obszerváns ferences szerzetest, Giovanni Battista Dovariát megtette szendrői püspöknek, bár ő sohasem kapta meg a pápai jóváhagyást. VIII. Orbán pápa – akinek viszonya a harmincéves háború idején általában feszült volt a Habsburg Birodalommal, most azonban tekintettel volt a császár jogaira – ezért a konzisztórium 1640. január 16-i ülésén a mezopotámiai Himeria városának „in partibus infidelium” püspöki címére nevezte ki Boncarpit azzal, hogy a székhelye Belgrádban legyen. Ezzel a hódoltsági és balkáni missziók történetében gyakorlatilag egyedülálló megoldással, miszerint a hódoltság új főpásztora egy régesrég elenyészett távoli püspökség címét kapta, sikerült elkerülni az újabb vitákat III. Ferdinánd udvarával. (Az új „belgrádi” püspök szokatlan címe még a hódolt Dél-Magyarország egyháztörténetének legjobb horvát monográfusát is megzavarta, aki – mivel Bécsben általában a nunciások viseltek ilyen „fantasztikus” címeket – úgy gondolta, hogy Giacomo Boncarpi bécsi pápai nunciusként kapta a megbízást a missziópüspökségre, és ment török területre, Belgrádba – ez, ha valóban így alakul, igencsak meglepő helyzetet eredményezett volna.)³⁵

Giacomo Boncarpit Bécsben 1641. május 26-án püspökké szentelték, de nem siette el, hogy a török alatt élő híveihez utazzon. Igaz – ellentétben a hódoltság korábbi főpásztoraival, a török hűbéres államból, Raguzából jött Alberto Rengjich-csel. vagy pedig a balkáni török tartományokból, tehát délről érkezett Pietro Massarecchivel –, Boncarpi nem a szultán alattvalója volt, így a beutaztatása a török birodalomba komoly nehézséget jelentett, ehhez a szultán engedélyére volt szükség. Akárcsak a szintén az oszmán birodalmon kívülről, Bécs – és nem pedig Ragusa vagy Konstantinápoly – felől Belgrádba érkezett Pietro Catich püspök, Boncarpi is a császári követek segítségével akarta veszélyek nélkül átlépni a török és a Habsburg Birodalom határát.³⁶

34 A konventuális ferencesek misszióira: Archívum generale ordinis fratrum minorum conventualium, Convento Santi Apostoli, Róma, prov. Ungheria S/XXX: A. 1. busta 1. iratai. *Franciscus Monay*: De provincia Hungarica ordinis fratrum minorum conventualium memoriae historiae. Romae, 1953. 12–19.; *Philippus Cagliona a Melita*: Almae Siciliensis provinciae ordinis minorum conventualium Sancti Francisci manifestationes novissimae. Venetiae, 1644. 33., 87.; *Eva Kowalská*: Kláštor františkánov na Slovensku a národnostný problém v 17.–18. storočí. Slovenský národopis 1993. 304–312.; *István György Tóth*: Un missionario italiano in Ungheria ai tempi dei turchi. In: *Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi*. Accademia d'Ungheria in Roma. Ed. József Pál. Roma, 1997. 201–218.; *Relationcs 57–78.* további irodalommal.

35 *Josip Buturac*: Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja. Zagreb. 1970. 31., 89., 93–100., 110., 177., 184., 223.

36 APF SOCG Vol. 85. Fol. 235/r–v., 233–234/v., 225.

1641 adventjében Bécsben felkereste a püspöki feladataira készülő Boncarpit Marco Bandini bosnyák ferences, aki 1626–1630 között a krassóvári ferences misszió prefektusa volt (1643-ban azután a Szentszék a románul jól beszélő tekintélyes misszionáriust marcianapolisi érseki címmel Moldva apostoli adminisztrátorává nevezte ki). A magyarországi hódoltságban nagy tapasztalatokat szerzett bosnyák ferences szerzetes, Bandini, bizonyára sok újdonsággal tudott szolgálni az eddig csak Itáliában, Ausztriában és Morvaországban térítő Boncarpi számára. Bandini azt ajánlotta Boncarpinak, hogy Magyarországon át jöjjön Belgrádba, menjen el a Sümegyen rezideáló veszprémi püspökhöz, Jakusith Györgyhöz, és onnan üzenjen neki, ő majd több bosnyák ferencessel elmegy a határig.³⁷

A Habsburg és a török birodalom határának átlépésére Boncarpi a szőnyi Habsburg-török béketárgyalásokat akarta kihasználni. A török–magyar határon Gérard Questenberg báró, a Haditanács alelnöke, Lippay György egri püspök és Michel Dasquier tolmács egyezkedtek a törökökkel, tárgyalásaikról Boncarpi Bécsből részletesen beszámolt a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, remélve, hogy a béketárgyalás jó alkalmat nyújt majd az ő utazásához is. Boncarpi azonban hiába biztosította arról a bíborosokat a sűrűn Rómába küldött leveleiben, hogy az útja a hódoltságba most már valóban küszöbön áll, korántsem siette el az indulást.

Amíg az elutazására várt, Boncarpi Bécsből megerősítette a vikáriusi tisztségben a hoppon maradt riválisát, Pietro Sabbatini nemptii plébánost, és nyelvtanulásra használta az időt. Egy 24 éves horvát fiatalembert fogadott fel, Bécsben tőle tanulta az „illír” nyelvet, ebben azonban igazán nem mélyedhetett el. Nyelvtanulása korlátaira fényt vet, hogy azt írta a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, hogy „csak kis különbséget látok a cseh és eme [a horvát] nyelv között”.³⁸

1642 nyarán a püspök még mindig Bécsből írt leveleket a Kongregációnak, hol a betegségére hivatkozott, hol az aratás akadályozta, ezt be kell várnia, írta, ha nem akarja elveszteni a plébániája jövedelmeit.³⁹ Ég a vágytól, hogy a hódoltságban a hívei közt legyen, biztosította Boncarpi a bíborosokat, de továbbra is a császárvárosban maradt.⁴⁰

Boncarpi bécsi, egyre elhúzódó tartózkodását kihasználta arra is, hogy beszéljen a császárvárosban időző magyarországi megyéspüspökökkel, köztük Lósy Imre esztergomi érsekkel, Lippay György egri püspökkel (a későbbi esztergomi érsekkel), továbbá Bosnyák István pécsi püspökkel, akik ellenezték, hogy belgrádi székhellyel missziópüspökség létesüljön. E magyar püspökök – éles ellentétben a Szentszék fel fogásával – a hódoltságot csak a magyarországi, általuk betöltött egyházmegyék ideiglenesen megszállt területének tekintették – arra persze semmi sem utalt, hogy

37 APF SOCG Vol. 85. Fol. 420–421/v., Vol. 83. Fol. 27/r–v. + 30/v., Vol. 60. Fol. 322/r–v.

38 APF SOCG Vol. 83. Fol. 27/r–v. (1641. dec. 14., Bécs). APF SOCG Vol. 85. Fol. 226/r–v. + 240/v. Fol. 227.; Majláth Béla: Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története. Bp. 1885. 133–137., 322–323.

39 APF SOCG Vol. 85. Fol. 228. 229/r–v.

40 APF SOCG Vol. 85. Fol. 230.

Boncarpinak sikerült volna meggyőznie a magyar püspököket arról, hogy a hódolt-ság valójában nem hozzájuk tartozik, hanem igazi missziós terület.⁴¹

Boncarpi végül mégiscsak elindult Bécsből, és 1643. május végén meg is érke-zett Belgrádba. A titkárául és kísérőjéül egy másik olasz konventuális ferences szer-zetest, a földijét, a már négy éve Ausztriában működő Gregorio Bazzano da Mode-nát vitte magával „ezen oly távoli és barbár helyekre”.⁴²

Boncarpi csak nagyon nehezen szánta rá magát arra, hogy a veszélyesnek tartott török területre utazzon, a felszentelése után két teljes évet várt az úttal. Amint meg-érkezett azonban Belgrádba, azonnal nagy energiával látott hozzá ahhoz, hogy vizi-tálja a híveit.

Boncarpi 1643 folyamán megkezdte az egyházlátogatását, és levelei szerint be-járta a pécsi püspökség plébániáinak nagy részét. A püspökként rábízott terület felét már felkereste, tavasszal, ígerte a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak, folytatja a látogatását. A legtöbb plébánián, írta, vannak katolikus templomok, csak két helyen miséznek a szabadban a templom romjai mellett, vagy éppen a temető-ben. Ezeken a helyeken azonban a hívek megígérték, hogy mihamarabb megszerzik (értsd: megveszik) a törököktől az engedélyt arra, hogy templomot építhessenek. (Igaz, Boncarpi azért hangsúlyozta ennyire, hogy vannak azért a hódoltsági falvak-ban is használható templomok, mert az ellenfelei, a bosnyák ferencesek missziós jo-gaik védelmében pontosan az ép templomok hiányára hivatkoztak.) Összesen 54–56 plébánia van a püspökségében, a világi pap plébánosok száma pedig 17, derül ki Boncarpi „előzetes jelentéséből”. Beteges ember létére, dicsekedett, „olyan helyeket vizitált, ahol a török hódítás óta nem járt püspök”. Boncarpi azt is tervezte, hogy a következő évben, 1644-ben egyházmegyei zsinatot hív össze a papság számára, bár – írta – nem Belgrádba, mert ez a város túlságosan szem előtt van, és így a törökök mi-att veszélyes lenne ide összehívni a plébánosokat.⁴³

Akárcsak Rengjich, Boncarpi is hamar összeütközésbe került azonban a hódolt-ságot saját kizárólagos területüknek tekintő bosnyák ferencesekkel, akik a helyi tö-rök hatóságokra támaszkodva mindent elkövettek, hogy a püspök munkáját akadá-lyozzák.

Boncarpi ezért 1643 októberében elment a bosnyák ferencesek velikai kolosto-rába, ahol találkozott Pietro Lipanovich boszniai provinciálissal. Lipanovich a bos-nyák rendtartományban a mérsékeltebb, engedékenyebb szerzetesek csoportjához tartozott. Vele Boncarpi is hamar megtalálta a közös hangot, de hiába egyezett meg magával a provinciálissal, a boszniai barátok nagy része továbbra is élesen szemben állt vele, és mindent elkövetett, hogy megakadályozza a püspöki teendőiben.

Ekkor magát a boszniai provinciát rendkívül éles ellentétek osztották meg. Mi-után a velikai kolostorból püspöki kinevezéséért Rómába igyekvő Giovanni a Posega ferences útközben a Balkán hegyei közt örökre eltűnt, a hódoltságban szél-té- ben- hosszában azt beszélték, hogy a szerzetest megölelték, méghozzá nem más,

41 APF SOCG Vol. 85. Fol. 228. 229/r–v.

42 APF SOCG Vol. 85. Fol. 235/r–v. 230. Acta SC Vol. 15. Fol. 219/v. N° 5.

43 APF Acta SC Vol. 16. Fol. 64. N° 37.; APF SOCG Vol. 89. Fol. 27. 26/r–v.

mint a korábbi provinciális, Andrea da Camengrado, valamint a rendtartomány korábbi titkára, Marino Ibrishimovich a Posega – aki később belgrádi püspökként Boncarpi utóda lett! Ezt az „értésülést”, írta Giacomo Boncarpi, már ő is sokaktól hallotta. Maga a boszniai provinciális, az említett Pietro Lipanovich (egyébként a két említett ferences, Marino Ibrishimovich és Andrea da Camegrado esküdt ellenége) is azt állította a püspöknek, hogy ez a két szerzetes, Ibrishimovich cs a társa, csapdát állított Giovanni a Posegának, és a hegyi utakon utána küldték az embereiket. A rendtartományon belül kialakult hangulatra mi sem jellemzőbb, mint hogy útközben maga a később eltűnt ferences, Giovanni a Posega is azt írta a velikai gvárdiánnak, hogy jól tudja: Ibrishimovich és Camengrado nyolc emberükkel követik őt, hogy végezzenek vele. (A balkáni utak közbiztonsága mellett nagyon is valószínűnek tűnik, hogy Giovanni a Posegát egyszerűen rablók ölték meg.)⁴⁴

Pietro Lipanovich boszniai provinciális tisztességes ember, írta Boncarpi Rómába, de ez a többi bosnyák ferencesről csöppet sem mondható el, ezért állandó rettegésben él. Belgrádban pedig – írta a döbrent püspök – hitelt érdemlő katolikus (alighanem raguzai) kereskedőtől hallotta, hogy az egyik bosnyák ferences, a srebrenicai gvárdián azt mondta nekik: ugyan mit akar itt ez a püspök (mármint Boncarpi), már megöltünk másokat, ezt is megöljük.⁴⁵

Akárcsak belgrádi elődei, az emiatt sűrűn panaszkodó Rengjich és Massarecchi, Giacomo Boncarpi is hamar összetűzésbe került a Boszniát kormányzó főpásztorral (ekkor Paolo Posilovich scardonai püspökkel) is, aki szerinte Boszniát ugyan még nem vizitálta, de a Boncarpi által már bejárta Dráva menti plébániákat sürgősen felkereste, hogy jelezze, ezek az ő egyházmegyéjéhez tartoznak.⁴⁶

Miután véget ért a tél, 1644 tavaszán Boncarpi, ígéretéhez híven, folytatta az egyházlátogatását: a Temesközben, Erdély határán, de még török területen vizitálta a plébániákat. Felkereste Temesszékást, majd a bosnyák ferencesek missziójának központját, Krassóvárt. Lippán egy horvát világi pap, Don Stanislao Filipovich volt a plébános. A krassóvári bosnyák ferences misszió prefektusa, Giovanni Desmanich azonban egy másik bosnyák barátot helyezett ide, Andrea Stipanich d'Almissát, anélkül, hogy ő, mint az illetékes püspök minderről akárcsak értesült is volna, háborgott Boncarpi püspök.⁴⁷

Giacomo Boncarpi maga is ferences szerzetes volt, mivel azonban a fő ellenségei a bosnyák ferencesek voltak, ezért abban az ádáz küzdelemben, amely ekkor a temesközi misszióban szembeállította a bosnyák ferenceseket a temesvári jezsuitákkal, a himeriai püspök a jezsuiták pártjára állt, és a Hitterjesztés Szent Kongregációjának írt leveleiben nagyon megdicsérte őket. Tiltakozott ugyanakkor Rómában,

44 APF SOCG Vol. 89. Fol. 26/r–v. + 33/v. Giovanni a Posega horvát névalakja Iván Mihajlović volt, ez is mutatja, hogy milyen nehéz a soknyelvű forrásokban szereplő délszláv szerzetesek azonosítása. Én a levelekben szereplő olasz alakokat használom, így a misszionáriusok a forrásokban könnyen megtalálhatóak. A készülő forráskiadás jegyzeteiben fogom megadni a többi alakot. Vö. APF SOCG Vol. 87. Fol. 175. A bosnyák provinciára: *Tóth I. Gy.*: Szent Ferenc i. m. 747–799.

45 APF SOCG Vol. 89. Fol. 1. 6/v.

46 APF SOCG Vol. 89. Fol. 1. 3–5/v., 6/v.

47 APF SOCG Vol. 89. Fol. 15–18/v.

mert egy olasz obszerváns ferences szerzetes, Fulgenzio a Jesi, aki a rend római provinciájából jött misszionáriusként előbb Magyarországra, majd Erdélybe, mint magyarországi misszióprefektus misszionáriusi felhatalmazást küldött a Temesközbe a bosnyák ferenceseknek. Ezt Boncarpi illetéktelen beavatkozásnak tekintette egyrészt a jezsuiták missziójának, másrészt pedig a saját egyházmegyéjének az ügyeibe. Ha a török hatóságok értesülnek arról, írta Boncarpi, hogy valaki a szultán birodalmán kívülről küldözget parancsokat a hódoltsági keresztényeknek, akkor a katolikusok mind veszélybe kerülnek, mert a törökök nagyon kényesek arra, hogy a királyi Magyarországról senki ne befolyásolja az itteni keresztényeket.⁴⁸ Mindezt a császár országából, Bécsből jött missziópüspök írta a bíborosoknak, és mint hamarosan kiderült, ezek a sorai bizony a saját sorsát is előrevetítették.

1644 tavaszán Boncarpi viszonya végleg megromlott a Belgrád környékén működő bosnyák ferencesekkel. A boszniai barátok kihasználta a törökökkel fenntartott „bensőséges” kapcsolataikat, és „rászabadították” a missziópüspökre a szerémi szpáhik parancsnokát, az alajbégét. Boncarpi így, az alajbég és a bosnyák ferencesek üldözése miatt, kevesebb mint másfél éves missziópüspöki szolgálat után úgy érezte, hogy a helyzete tarthatatlanná vált. A püspök a Belgrádon átutazó császári követet várta, tőle remélt segítséget, de a követ nem jött, Boncarpi pedig kétségbeesetten elhagyta a székhelyét.

1644 augusztusában Boncarpi elindult Belgrádból, és Boszniába ment, ahol felkereste az olovói ferences kolostort – minden bizonnyal a híres augusztus 15-i, Nagyboldogasszony-napi, csodákkal, körmenettel, ördögűzéssel kísért olovói Madonna-búcsún vett részt. Ez a zárandoklat lehetett az az ürügy, amivel elhagyta a belgrádi híveit. Olovóból a püspök a hazájába, Raguzába ment, onnan pedig visszament Bécsbe – a hódoltságba többé nem is tért már vissza.⁴⁹ Távozását azonban nem szánta véglegesnek, mert azt remélte, hogy Bécsben, a császári udvar segítségével diplomáciai úton védlevelet kaphat, amely majd megvédi a török zaklatásaitól. Ilyen leveleket azonban nem sikerült szereznie, és ha kapott volna is, az aligha védte volna meg a helyi török hatóságok, például az alajbég üldözésétől.

Boncarpi igencsak sietős távozása azonban egy páratlan értékű forrást hagyott az utókorra.

Boncarpi püspök hagyatéki leltára és könyvtárjegyzéke

Giacomo Boncarpi tudomásom szerint az egyetlen a hódoltság misszionáriusai közül, akinek tárgyi és szellemi kultúráját részletesen rekonstruálni tudjuk „hagyatéki” leltára segítségével. A hagyatéki leltárakat általában valaki halála után vették fel. ez esetben azonban Boncarpi nem az élők sorából, hanem csak az oszmán birodalomból távozott, ezért hagyta hátra a holmijait, nyilván azzal a szándékkal, hogy később visszatér Belgrádba, és az itt hagyott tárgyakat ismét használhatja majd. Minden bi-

48 APF SOCG Vol. 89. Fol. 15–18/v.

49 E. Fermend in Acta Bosnae i. m. 447–449., 450., 452., 455–458.

zonnyal székhelyen, Belgrádon hagyta ezeket a könyveket, ruhákat, használati tárgyakat, amelyeket a feljegyzés szerint átadott Francesco Caloiero úrnak – ez az olasz–délszláv név egy katolikus, dalmát kereskedőt rejthet. Mivel Boncarpi rosszban volt a bosnyák ferencesekkel, ezért feltehetően nem honfitársaikhoz, a belgrádi bosnyák kereskedőkhöz fordult, hanem valamelyik jómódú, megbízhatónak tartott, belgrádi raguzai katolikus kereskedőnél helyezte biztonságba a használati tárgyait – az olaszul beszélő raguzaiakkal az itáliai pap nyelvileg is könnyebben megértette magát.

Ez a leltár (ellentétben pl. a halott papok hagyatékaival) természetesen nem adhat teljes képet Boncarpi mindennapjainak anyagi kultúrájáról, hiszen a főpap sok mindent, amire szüksége lehetett, magával vitt az útjára. A leltárban szereplő tárgyakat több csoportra oszthatjuk: voltak benne használati tárgyak, ruhadarabok, kegytárgyak és egyházi felszerelés, valamint könyvek – a történeoszt természetesen ez utóbbiak érdeklík a leginkább.

Boncarpi mindennapi kényelmét szolgálta néhány zsámolya, két borotvája, szalmazsákja és tollas ágya, valamint aranyozott bőrrel díszített tokban őrzött tintatartója, több doboza és ládája. Ezenkívül Boncarpi paphoz, ferences szerzeteshez és püspökhöz illő ruhadarabokat adott át Caloiero úrnak: a fekete reverendát és köpenyt, vagy a két arancypipkés papi karinget minden pap hordhatta, de volt neki, mint ferences szerzetesnek egy, a konventuális barátok által hordott csuklyás barátcruhája is. Püspökre vallott azonban a két püspöksüveg (az egyik aranyozott, a másik egyszerű fehér), hozzá fehér püspöki szandál és harisnya, arannyal átszőtt fehér selyemkesztyűk, és természetesen a fából készült pásztorbotra is mint püspöknek volt szüksége.

Boncarpi igen sok kegytárgyat és egyházi felszerelést is letétbe helyezett: szenteltvíztartót, öt hordozható oltárt (ezek közül azonban még csak kettő volt felszentelve), 12 ostyasütő vasat az oltáriszentség elkészítéséhez, továbbá ereklyéket – ezekre minden biztonnyal az oltárok és templomok felszenteléséhez volt szüksége. Volt a püspöknél több vászonra festett olajkép: Szűz Mária és Szent Antal ábrázolásai – más misszionáriusok levelei alapján lehetséges, hogy ezeket templomi oltárképeknek szánta, azért hozta a hódoltságba.⁵⁰ Nagyon sok olyan sok tárgyat tartott magánál, amelyeket szétosztogathatott a hívek között. Mielőtt elindult volna Belgrádba, kért Rómából érmekeket (hozzájuk tartozó búcsúval), szentképeket és keresztecskéket pápai áldással, hogy a híveknek osztogassa, valamint kért Agnus Dei viaszmedálokat is. Boncarpi különösen fontosnak tartotta, hogy a vizuális propaganda ilyen eszközeit vigye magával „Törökországba”, azaz a magyarországi hódoltságba, mert jól tudta, hogy a jórészt analfabéta és iskolázatlan, és nyelvi okokból is nehezen megközelíthető hívei között az ilyen „kézzelfogható”, megtartható, hazavihető tárgyak, mint például egy-egy kis szentkép, vagy a pápa által megáldott, a Madonnát ábrázoló érmecke, sokkal nagyobb hatást tehet mint egy olasz vagy latin nyelvű, hosszas

50 Pár hónappal korábban, 1644. jún. 1-jén Boncarpi azt írta Belgrádból a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, hogy megáldotta az Úr mennybemenetelét ábrázoló nagy és igen szép oltárképet, amelyet a Kongregáció küldött a hódoltságba. APF SOCG Vol. 89. Fol. 15–18/v.

teológiai magyarázatokkal megtűzdelt prédikáció. (Legalább kétezer, darabonként egy baiocót érő rózsafüzért és ugyanannyi egy-két quattrinót érő szentképet kér – írta az előző püspök, Rengjich is a Hitterjesztés Szent Kongregációjának Belgrádból 1626-ban, hogy a híveket a szentek tiszteletére sarkallja, mert az itteni népek nagyon szívesen nézegetik a szentképeket – a kegytárgyak filléres ára arra utal, hogy a püspök ingyen kívánta osztogatni ezeket.)⁵¹

Mindazt, amit Boncarpi Rómából kért, meg is találjuk a leltárában. Volt ebben igen sok egyszerű, papírra nyomott, színes szentkép, ezek mellett egy viaszból készült szentkép egészítette ki a hívek képi meggyőzésének az eszköztárát. Különösen érdekes az a sok kis könyvecske, amelyeket – nyilván a Szent Szűz vagy más szentek képével – ki lehetett hímezni, a katolikus asszonyok így maguk állíthatták elő azokat a szentképeket, amelyek az otthonukban kiállítva megkülönböztették őket a protestáns környezetüktől.

Boncarpi ezenkívül kis könyvtárát is rábízta a kereskedőre, összesen 29 kötetet.

A könyvek természetesen egy püspökhöz méltó érdeklődést tükröznek. Találunk itt két püspöki szertartáskönyvet (ezek egyike kéziratos), egy római rituálét, és a konventuális ferencesek szertartáskönyvét. Volt két *Bibliája* és a bibliai helyek konkordanciajegyzékét⁵² is forgatta. A pápai bullák gyűjteményét,⁵³ a trentói zsinat határozatait, és a Roberto Bellarminótól a katolikus tanok összefoglalását szintén gyakran használhatta püspöki teendői közben. Az „Esztergomi zsinat határozatai” című kötet nyilván a Pázmány Péter által, persze nem a török végvár Esztergomba, hanem Nagyszombatba 1629. október 4-re összehívott esztergomi egyházmegyei zsinat döntéseit tartalmazta, és arról tanúskodik, hogy a missziópüspök számon tartotta a királyi Magyarországon élő püspökök döntéseit is. (A kötetet a pozsonyi jezsuita nyomdában még 1629-ben kinyomtatták.)

Szent Károly élete és szentté avatásának története is megvolt Boncarpi könyvtárában. Borromeo Szent Károly milánói érsek (1538–1584), IV. Piusz pápa unokaöccse a katolikus megújulás egyik legfontosabb alakja, aki egyházmegyéjét a trentói zsinati határozatoknak megfelelően reformálta meg. Borromeo Szent Károly ezután a trentói zsinat szellemében működő püspökök példaképe lett Európa-szerte, Itáliában éppúgy, mint Lengyelországban, aligha véletlen, hogy életrajzát a művelt olasz missziópüspök, Boncarpi is forgatta. Borromeo Károly életrajzát szinte már halálakor elkezdték írni a közeli munkatársai, mint Possevino vagy Bonomi, vagy legközelebbi barátai, mint Valerio. 1586-ban Veronában olaszul, majd 1587-ben Milánóban latinul megjelent Agostino Valerio *Vita Caroli Borromaei* című munkája, szintén 1587-ben Milánóban Gian Francesco Bonomi *Vita et obitus Caroli Borromaei* című életrajza. Giovanni Battista Possevino *Discorsi della vita ed attioni di Carlo Borromeo*

51 APF SOCG Vol. 56. Fol. 236. + 237/v.

52 Ebből igen sokfélélt használtak ebben az időben, a legvalószínűbbnek ez az időben közeli frankfurti kiadás tűnik: Concordantia Bibliorum id est dictiones omnes quae in Vulgata editione Latina librorum Veteris et Novi Testamenti leguntur. Francofurti, 1600.

53 *Laertii Cherubini: Bullarium sive nova collectio plurimarum constitutionum apostolicarum diversorum Romanorum pontificum a beato Leone Primo usque ad Sanctissimum Dominum Nostrum Paulum Quintum. Romae ex typographia camerae apostolicae 1617. I–III.* (voltak korábbi kiadásai is).

című kötete 1591-ben jelent meg, még nagyobb sikert aratott azonban a novarai püspök, Carlo Bascapé (*Carolus a Basilica Petri*) 1592-ben Ingolstadtban kiadott Borromeo-életrajza: *De vita et rebus gestis Caroli cardinalis*. Mivel azonban a Boncarpi könyvtárában meglévő kötet a címe szerint már Borromeo 1610-ben bekövetkezett szentté avatásáról is beszámolt, minden bizonnyal Gian Pietro Giussano előbb pár hónappal a szent 1610. november 1-jei kanonizálása előtt, majd aktualizált címmel még ugyanabban az évben újból megjelent Szent Károly-életrajzát olvasta a himériai püspök: *Istoria della vita, virtù, morte e miracoli di San Carlo Borromeo*. A milánói érsek egykori titkára és barátja által írt életrajz lett a következő évtizedekben a klasszikus Borromeo-életrajz, amely Európa minden nagyobb nyelvén számos kiadást ért meg, ezt forgathatta Boncarpi is, ha erőt akart meríteni az egyházmegyéjében végzendő munkához.⁵⁴

Különösen érdekes Boncarpi könyvtárában a közép-európai katolikus megújulás egyik legnagyobb alakjának, Valcrianus Magni csehországi kapucinus szerzetesnek a *Judicium* című munkája. A kapucinus szerzetes, akit élete végén pápai parancsra vetettek börtönbe, változatos életpályája során azonban bíborosok, királyok, pápák fogadtak nagy tisztelettel, olasz eredetű csehországi családból származott, és a Fehérhegy utáni csehországi ellenreformáció legfontosabb szereplője, a jezsuiták elszánt ellenfele volt. A jezsuiták tomista filozófiájával szemben – még Jansenius *Agustinus* című művének 1640. évi megjelenése előtt – Szent Ágostonra támaszkodott a filozófiai munkáiban. (Szent Ágoston elmékedéseit Boncarpi polcán is megtaláljuk, ez a kor elterjedt olvasmánya volt.) Valerianus Magni először 1628-ban jelentette meg Prágában *Judicium* című híres munkáját, az 1641. évi második bécsi kiadáskor a fürge kis könyvecskéből már tekintélyes, kétkötetes értekezés lett – Boncarpi feltehetően ez utóbbi kiadást használhatta. A protestánsokat a mű és szerzője – éles ellentétben a világi hatalomra támaszkodó jezsuita hittérítéssel – szelíden akarta meggyőzni a tévedéseikről és így visszavezetni őket a „közös” katolikus egyházba. A mű Európa-szerzte nagy érdeklődést váltott ki, katolikus oldalról a tervezett megbékélést támadták, a protestáns szerzők pedig visszautasították Valerianus Magni érveit. Valerianus Magni leghatározottabb protestáns ellenfele a Magyarországon is megfordult európai hírű tudós, Jan Komenský (Comenius) volt, aki Ulricus de Neufeld álnéven *Judicium de Judicio* címmel Amszterdamban 1644-ben

54 Acta et decreta synodi dioecesanæ Strigoniensis auctoritate illustrissimæ ac reverendissimæ domini Petri Pázmány achiæpiscopi Strigoniensis celebratæ Tyrnaviæ anno Domini MDCXXIX. Posonii. 1629.; Oxford Dictionary of the Popes. Ed. J. Nn. D. Kelly. Oxford, 1986. 265–266.; A. G. Dickens: The Counterreformation. New York–London, 1968. 54., 70., 110–120.; Giuseppe Alberigo: Carlo Borromeo come modello di vescovo nella chiesa post-tridentina. Rivista storica italiana 1967. 1030–1052.; Paolo Prodi: Charles Borromée, archévêque de Milán, et la papauté. Revue d'histoire ecclésiastique 1967. 379–411.; Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques. XII. Paris, 1953. 531.; Agostino Valerio: Vita Caroli Borromæi. Verona, 1586.; Gian Francesco Bonomi: Vita et obitus Caroli Borromæi. Milano, 1587.; Gian Battista Possevino: Discorsi della vita et attioni di Carlo Borromeo. Roma, 1591.; Carolus a Basilica Petri: De vita et rebus gestis Caroli cardinalis. Ingolstadt, 1592.; Giampier Giussano (*Clussanus*): Istoria della vita, virtù, morte e miracoli di Carlo Borromeo. Milano, 1610.; Galla Ferenc: Borromei Szent Károly hatása Magyarországon. Bp. 1939. 15–19.

kiadott munkájában igyekezett megcáfolni Magni érveit. Boncarpi tehát egy olyan könyvet olvasott, amely az európai intellektuális viták középpontjában állt. Ennél is fontosabb azonban, hogy joggal feltételezhetjük, hogy Boncarpi a szerzőt személyesen is ismerte. Valerianus iMagni fivérének, Frantisek Magni grófnak a magyar háttár közelében. Strážnicében volt a várkastélya, aligha véletlen, hogy éppen itt töltött el hosszabb időt a magyarországi missziók egyik legműveltebb ferences, a római provinciából jött Fulgenzio a Jesi obszerváns ferences szerzetes. Mivel Boncarpi hosszabb ideig működött Morvaországban, ahol Valerianus Magni is ez idő tájt tért, ez volt az a könyv a könyvtárban, amelynek a szerzőjét Boncarpi valószínűleg személyesen is ismerte, sőt nagyon is feltételezhető – bár erre semmilyen bizonyítékunk sincs –, hogy az emiliei születésű, Morvaországban térítő konventuális ferences szerzetes, Boncarpi, a Milánóban született és szintén Morvaországban működő kapucinus Magnitól ezt a munkáját ajándékba kapta.⁵⁵

Boncarpinak volt egy könyve a jubileumokról, azaz a szentévi búcsúkról, Antonio Santarelli jezsuita (1569–1649) munkája.⁵⁶ Azt azonban, hogy a legközelebb esedékes 1650. évi szentévi búcsút kihirdethesse a hódoltságban, Boncarpi már nem érte meg.

Egy kötet valószínűleg a saját ige hirdetéséhez nyújtott ihletet, Gabriele Fiamma chioggiai püspök († 1585) vaskos prédikációgyűjteménye sűrűn újranyomott szent- beszéd-sorozat volt.⁵⁷

Boncarpi Josephus Flavius 1. századi római történetírónak a zsidó történelemről írt munkáját is olvasta, és ezt az ekkor gyakran forgatott kötetet – bár az Otestamentumhoz szorosan kapcsolódott –, a püspöki teendőivel közvetlenül össze nem függő, a misszionárius művelődését szolgáló olvasmánynak is tekinthetjük.

A teológiai munkák közül Boncarpi több, a korban divatos, a katolikus hitvitázó alapvető „fegyvereinek” tekintett kompendiumot is magával vitt Belgrádba. Megvolt nála a könnyebben megjegyezhetően a származásáról csak Navarrusnak nevezett Martinus Azpilcueta spanyol hittudós († 1586) sokat forgatott teológiai kompendiuma, továbbá Becanus, azaz Martin Berbeek németalföldi jezsuita (1561–1624) teológiai kézikönyve,⁵⁸ és Martino Bonacina utcai püspök (1585–1631) morálteológiai

55 *Valerianus Magni*: Iudicium de catholicorum et catholicorum regula credendi. Viennae, 1641.; *Bernardus a Bonaonia*: Bibliotheca scriptorum ordmī minorum Cappucinatorum. Venetiis, 1747. 241–242.; *German Abgottspon*: P. Valerianus Magni Kapuziner (1586–1661). Freiburg, 1939. 26–38.; *Stanislav Sousedik*: Valérián Magni. Kapitola z kulturních dějin Čech 17. století. Praha, 1983. 23–87.; *Georgius Cygan*: Vita prima Valeriani Magni a Nicolao de Lucca et Ludovico de Salice descripta. Collectanea Franciscana 1975. 213–249.; *Uő*: Das Verhältnis Valerian Magnis zu Galileo Galilei und seinen wissenschaftlichen Ansichten. Collectanea Franciscana 1968. 153–166.; Strážnice várára és František Magni grófra: *Miroslava Pribylova*: Hospodářske a sociální poměry strážnického panství do sedmdesátých let 17. století. Jižní Morava 1969. 3–44.

56 *Antonio Santarelli*: Trattato del giubileo dell'anno santo e degl'altri giubilei. Roma, 1624.

57 *Gabriele Fiamma*: Prediche [...] fatte in vari tempi in vari luoghi et intorno a vari soggetti. Venezia, 1570., 1574., 1590. stb.

58 *Martin Berbeek (Becanus)*: Compendium manualis controversiarum hujus temporis de fide ac religione. Luxemburgi, 1625.

kompendiuma, mindezek a kor sűrűn kiadott munkái voltak.⁵⁹ Leonardo Lessius (1554–1623) jezsuita *De summo bono*⁶⁰ című munkája éppen úgy megvolt Boncarpi polcán, mint a spanyol Christobal de Arendano Szűz Mária imádatáról szóló munkája, amelyet azonban valószínűleg latin fordításban olvasott.

Boncarpi könyvtárában megtaláljuk a 16. század végi katolikus megújulás egyik legfontosabb és legharcosabb vitairatát is. A könyvjegyzék egyébként gondos másolója az egyik mű szerzőjeként „Capianust” jelölte meg, feltehetően nem vette észre az a betű felett a rövidítést. A helyes alak, Campianus, Edmund Campion, az 1581-ben kivégzett angol jezsuitát rejti, akit a 19. században boldoggá is avattak. Oxfordi tanulmányok után 1574 és 1580 között Prágában tanított, majd visszatért Angliába, ahol áruhában protestánsokat térített, buzdította a hitükben csüggedő katolikusokat és éles polémiába keveredett az anglikán egyházzal. Ekkor, 1581-ben írta és nyomtatta ki titokban a *Rationes decem* című vitairatot. Az angol hatóságok azonban hamar megtalálták a szerzőt, az áruhás misszionáriust, és mint árulót elfogták, megkínózták, majd kivégezték. Campion latin nyelvű polemikus munkája, a *Rationes decem* a kor katolikusainak kedvenc olvasmánya volt, a katolikus hitre tért református prédikátor, Vörösmarti Mihály is sűrűn forgatta, sok érvet találhatott benne a protestánsokkal vitázva. A mű a magyar irodalomban rendkívüli fontosságot nyert azért, hogy ennek lefordítása volt a katolizált Balassi Bálint élete utolsó munkája, aki a haláláig dolgozott rajta, ám amikor Esztergom ostromakor hősi halált halt, még csak hét könyvvel készült el. A fordítást Balassi jezsuita gyóntatója, Dobokay Sándor fejezte be és adta ki magyarul 1606-ban Bécsben. A magyarul nem tudó Boncarpi azonban természetesen nem Balassi fordítását forgathatta, hanem a latin eredetit, minden bizonnyal a prágai kiadást.

Campion munkája is azt bizonyítja, hogy a több mint egy évtizedig a császárvárosban élt Boncarpi könyvtára egy széles műveltségű, a kor katolikus irodalmában sokoldalúan tájékozódó főpap szellemi igényeit tükrözte.⁶¹

Giacomo Boncarpi „tábori könyvtárából” a Borromeo-életrajz és Valerianus Magni könyve mellett különösen négy kötet érdekes számunkra. Az egyik az Oroszországot és Erdélyt is felkereső 16. századi jezsuita diplomata és tudós, Antonio Possevino az ateizmusról írt munkája. Ebben Possevino Luther és Melancthon mellett hosszan írt az erdélyi antitrinitáriusokról (természetesen nem éppen rokonszenvel), különösen a vezetőjüket, Dávid Ferencet támadta. Aligha véletlen, hogy

59 *Martinus Bonacina*: *Rerum omnium de morali theologia quae in tribus tomis continentur, compendium.* (Igen sok kiadás.)

60 *Leonardo Lessius*: *De summo bono et aeterna beatitudine hominis libri quatuor.* Anluerpiae, 1616.

61 *Christobal de Arendano*: *Marial de las fiestas ordinarias y extraordinarias de la madre de Dios [...]* con sennones al fin de sus celestiales fradres. Barcelona, 1630.; *Edmundus Campianus*: *Rationes decem quibus fretus certamen Anglicanae ecclesiae ministris obtulit in causa fidei.* H. n., 1581.; *Edmundi Campiani Societatis Jesu theologi Rationes decem reddictae Academicis Angliae.* Praegae, 1592.; *Campianus Edmundnak* [...] Tíz magyarul írott okai. Viennae, 1606.; Régi Magyarországi Nyomtatványok. II. Szerk. Borsa Gedeon–Hervay Ferenc. Bp. 1983. 943., 952. sz.; *Gál István*: Balassi Bálint Campianus-a. Irodalomtörténeti Közlemények 1969. 578–585.; *Vörösmarti Mihály* kálvinista prédikátor megtérése históriája. Szerk. Jankovics József–Nyerges Judit. Bp. 1992. 42.

Boncarpi magával vitte ezt a munkát a hódoltságba, hiszen Baranyában, Belgrádhoz közel, igen sok unitárius élt, és a térítésükhöz, meggyőzésükhöz innen meríthetett érveket.⁶²

A latin és olasz nyelvű munkák mellett három más nyelven írt könyvet is talá-lunk. Boncarpi 1641 decemberében írt levelében Rómában nyomtatott illír könyveket kért, a Hitterjesztés Szent Kongregációja mellett működött Európa leggazda-gabb betűkésztetű nyomdája, a híres Poliglott nyomda, amely ekkor horvát nyelvű könyveket is előállított, ezekből kért és a leltár tanúsága szerint kapott is a püspök. Volt Boncarpinál egy „illír”, azaz horvát nyelvű evangéliumskönyv, és egy másik, meg nem nevezett tárgyú, szintén horvát könyvecske. E két kötet arra utal, hogy a belgrádi püspök, aki a kinevezésekor még nem tudott horvátul, és levelei tanúsága szerint csak remélte, hogy azt az állítólag oly közeli morva nyelv segítségével hamar megtanulja, aki továbbá horvát nyelveleckét is vett Bécsben egy fiatalembertől, va-lóban komolyan vette a szándékát, hogy megtanulja a hívei nyelvét, és – ha nem is tudjuk, hogy milyen szinten – de gyakorolta magát ebben a nyelvben. Még komo-lyabb elhatározást sejtett azonban a következő könyv, amelyet a belgrádi püspök forgatott: ez a török nyelvtan alapelemeit (*Rudimenta grammatices linguae Turcicae*) tartalmazta, azaz Boncarpi elhatározta, hogy valamelyest megtanul törökül. Ez a 96 oldalas kis kézikönyv Hieronymus Megiser 1612-ben Lipcsében megjelent török szó-tára és nyelvtana után a második Nyugaton kiadott török nyelvtan volt. André Duryer egyiptomi francia konzul munkája, amelyet 1630-ban, majd második kiadás-ban 1633-ban adtak ki Párizsban, ugyanez a konzul egy kis török-latin szótárt is ké-szített. Mint láttuk azonban, Giacomo Boncarpi hiába igyekezett a hívei horvát és a helyi hatóságok török nyelvét megtanulni, éppen azért kellett letétbe helyeznie a könyveit, mert a helyi viszonyokat nem ismerő, császári alattvalóként kezelt, betola-kodónak tekintett püspök kénytelen volt elmenekülni Belgrádból.

Boncarpi, miután visszatért Bécsbe, biztosította az aggódó nunciust, hogy csak egy évig marad a császárvárosban, és mihamarabb vissza akar térni Belgrádba. Való-jában azonban semmit sem tett annak érdekében, hogy visszatérhessen „a barbárok közé”. A továbbiakban a császárvárosban élt, de esze ágában sem volt, hogy lemond-jon a püspökségéről – az utóda kiválasztását nem annyira az akadályozta, hogy így

62 *Antonius Possevinus*: *Atheismi Lutheri, Melanchtonis, Caluini. Bezae, Vbiquetariorum, Anabaptistarum, Picardorum. Puritanomul, Arianorum, et aliorum nostri temporis haereticorum, duo item libri pestilentissimi ministrorum Transylvanicorum cum thesibus Francisci Davidis adversus Sanctissimam Trinitatem refutati.* Vilnae in Lithuania, 1586. (a kötetet a szerző Báthory István lengyel királynak ajánlotta.); *Carlos Sommervogel*: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* VI. Bruxelles, 1895. 1061–1093.; *Balázs Mihály*: *A szekér és az ökör.* Adalék a baranyai antitrinitarizmus történetéhez. In: Pécs a törökkorban i. m. 265–282.; *André Duryer*. *Rudimenta grammatices linguae turcicae.* Paris, 1630. (1633.) *L’Osmanli moderne et le turque de Turquie.* In: *Philologiae Turcicae Fundamenta.* Ed. Jean Deny, Kaare Grønbech, Helmuth Scheel, Zeki Velidi Togan. I. Wiesbaden, 1959. 222. (A kötetre Fodor Pál hívta fel a figyelmemet.); *Willy Henkel*: *The Polyglot Printing-Office of the Congregation.* In: *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memória rerum.* Ed. Josef Metzler. Rom–Freiburg–Wien, 1972. 1/1. 335–350.; *Josip Burić*: *Libri croati publicati a cura della S. C. di Propaganda Fide.* In: i. m. II. 827–840.

betöltött maradt az „in partibus infidelium” himeriai püspöki cím, mint inkább az, hogy a hódoltsági missziópüspökség sem volt üresedésben. Giacomo Boncarpi helyzete – missziópüspök letére – ezzel nagyon hasonlóvá vált a török alatti egyházmegegyék Habsburg-országország részben élő, száműzött püspökeiéhez.

A Hitterjesztés Szent Kongregációja felszólította Boncarpit, hogy vagy mondjon le, vagy pedig kérjen Rómától utódlási joggal egy segédpüspököt (*koadjutor*). Boncarpi nem is gondolt arra, hogy lemondjon a püspökségéről, hanem inkább egy másik olasz konventuális ferences szerzetest, szintén a földijét, az isztambuli császári követ mellett titkárként és gyóntatóként működő Marcello da Bologna atyát javasolta koadjutorának.⁶³

A továbbiakban Boncarpi Rómába írt leveleiből arról értesülünk, hogy bár gyakran az ágyba kényszerítette a podagrája, de a hódoltságban készített feljegyzései alapján szorgosan dolgozott az egyházlátogatásáról írandó nagy jelentésén (ezzel azonban tudomásom szerint sohasem készült el). Boncarpi végül 1649-ben úgy halt meg Bécs közelében, hogy hódoltsági híveit már sohasem látta újra.⁶⁴

Giacomo Boncarpi életének utolsó éveiben minden erőfeszítése arra irányult, hogy megakadályozza, hogy a boszniai ferences rendtartomány egyik „intranszigenst”, és vele korábban igencsak szembenálló szerzetese, a már említett Marino Ibrishimovich da Posega legyen az utóda a missziópüspökségben.⁶⁵ Boncarpi Bécsben és Rómában egyaránt minden befolyását latba vetette, hogy megakadályozza egy, a „terepen” élő bosnyák ferences püspöki kinevezését Belgrádba, mert – bár Bécset nem volt szándékában elhagyni – továbbra is saját magát tekintette a hódoltsági katolikusok főpásztorának.⁶⁶

Boncarpi törekvése azonban nem járt sikerrel, Ibrishimovichnak sikerült elérnie, hogy ő legyen a hódoltság missziópüspöke.⁶⁷ Marino Ibrishimovich a kinevezéséhez a hódoltsági katolikusok sorsáról döntő mindhárom hatalmi központ támogatását megszerezte, ami egyedülálló teljesítményt jelentett a Belgrádban működő missziópüspökök között.

A „törökök embere” a belgrádi egyházmegegye élén

Marino Ibrishimovich da Posega 1600 körül született Pozsegában. Fojnicában, a boszniai rendtartomány központjában volt novícius, majd Itáliában tanult, a cremonai Sant’Angelo kolostorban a filozófiát, Mantovában pedig a teológiát tanulmányozta. míg Ferrarában nyerte el a lektori és hitszónoki címet, tehát igencsak művelt embernek számított. Ezután a fojnicei kolostorban tanított és prédikált, 1635-ben Nicolò Braikovich provinciális rendtartomány titkárává nevezte ki, majd a kusztosz és a rendtartományi biztos tisztét töltötte be. Ibrishimovich tehát a bosz-

63 APF SOCG Vol. 93. Fol. 112.

64 APF SOCG Vol. 89. Fol. 15.

65 APF SOCG Vol. 90. Fol. 50. 51/v., 59/r-v. + 62/r-v.; *E. Fermed in Acta Bosne* i. m. 457–458.

66 APF SOCG Vol. 93. Fol. 112. + 122/v.

67 *M. Batini?*: Djelovanje i. m. II. 116.

niai ferences provincia egyik legtekintélyesebb szerzetese volt, aki Andrea da Camengrado korábbi provinciálisnak a többi katolikus pappal való konfrontációtól vissza nem riadó, „keményvonalas”, a törökökkel feltűnően jó viszonyt ápoló csoportjához tartozott, és élesen szemben állt Pietro Lipanovich tartományfőnökkel.⁶⁸

III. Ferdinánd császár – ellentétben a korábbi gyakorlattal – ekkor már bosnyák ferenceseket is kinevezett a török tartományokban püspöki tisztségekre, így Boszniába vagy a szerémi püspökségre. A császár mint magyar király főkegyúri joga alapján Ibrishimovichot ki akarta nevezni boszniai püspöknek. Helyette azonban végül Mariano Maravich bosnyák ferences kapta ezt a kinevezést, aki ennek fejében megígérte, hogy ezután támogatja Ibrishimovich belgrádi jelölését – ehelyett azonban Maravich a Rómába küldött leveleiben mindent elkövetett, hogy befeketítse a vetélytársát a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai előtt.⁶⁹ Rágalmakat zúdított Ibrishimovichra egy másik boszniai ferences, Pietro Jurjevich is, a boszniai rendtartomány titkára, aki később olovói gvardián és (III. Ferdinánd kinevezettjeként) szerémi püspök is lett. 1647 őszén Jurjevich Rómába sietett, hogy megakadályozza Ibrishimovich püspöki kinevezését, már útközben írt leveleiben mindennek elmondta Ibrishimovichot. Szinte versenyfutás kezdődött a pápaság központjába igyekvő bosnyák ferencesek között: ki ér hamarabb Rómába, és ki feketíti be jobban a másikat a kúriai hivatalok és főként a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai előtt. Mire azonban Jurjevich Riminibe ért, Ibrishimovichot Rómában már ki is nevezték belgrádi püspöknek.⁷⁰

Ibrishimovich jó kapcsolatokat ápol a török hatóságokkal is, így például a kánizsai török méltóságokkal, ellenfelei szerint a nála lévő török nyelvű „ördögi” feljegyzések sokat ártottak a rendtartománynak.⁷¹ Ibrishimovich 1645 végén felkereste ajándékaival Nakkás Musztafa vezír budai pasát, majd Bécsbe ment a császári udvarba. Ibrishimovichról kedvező véleménnyel volt III. Ferdinánd császár jezsuita gyóntatója, Johann Gans is, és a bosnyák ferences – legalábbis az ellenfelei szerint – nagy összegekkel vesztegette meg Szelepcsényi György veszprémi püspököt és magyar kancellárt, hogy elnyerje a segítségét. Szelepcsényi 1646 júliusában valóban rendkívül meleg hangon írt Ibrishimovichról Francesco Ingolinak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának: arra kérte, hogy nevezzék ki Belgrádba a bosnyák ferencset. Szelepcsényi a császári követséggel Isztambulba menet háromszor is átutazott a hódoltságon és így minden más, a királyi Magyarországon élő megyéspüspöknél jobban ismerte a hódoltsági katolikusok szomorú sorsát. (Több évtizeddel később, már mint esztergomi érsek is igyekezett gondoskodni a török alatt élő híveiről.) Boncarpi, írta Szelepcsényi, állandó betegeskedése miatt alkalmatlan a hódoltsági katolikusok irányítására, míg Ibrishimovich annál rátermettebb.⁷²

68 APF SOCG Vol. 172. Fol. 403–406.; *J. Buturac*: i. m. 97–101.

69 I. m. 96–97.; APF SOCG Vol. 320. Fol. 131., Vol. 178. Fol. 40.

70 APF SOCG Vol. 52. Fol. 363. + 376/v.

71 APF SOCG Vol. 93. Fol. 108–112., Vol. 172. Fol. 392., 403–406., 417., Vol. 176. Fol. 233.

72 APF SOCG Vol. 320. Fol. 54., Vol. 413. Fol. 72–73.

Marino Ibrishimovich a hódoltságban legsikeresebben missziózó szerzetesek, a bosnyák ferencesek provinciájának egyik vezetője volt, tanult és energikus ember. Kedvelték a törökök, befolyásos támogatókat talált a bécsi udvarban és öbelé vetették a bizalmukat a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai is. Giacomo Boncarpi püspökségének kudarca ugyanis egyformán ráébresztette a bécsi udvart, a római kardinálisokat és a Kongregáció „motorját”, Francesco Ingoli titkárt arra, hogy ha hathatósan akarnak gondoskodni a magyarországi török hódoltság katolikusairól, akkor nem „exportálhatnak” többé oda kívülről jött missziópüspököt, hanem a főpásztort a török tartományokból kell kiválasztaniuk, azaz egy a terepet, a nyelvet, a plébánosokat és a török bégeket egyaránt jól ismerő bosnyák ferencset kell kinevezniük. Mivel Ibrishimovichot – elődeivel ellentétben – a császár is támogatta, nem volt szükség azokra a különböző – a magyar király főkegyúri jogát megkerülő – megoldásokra, amelyeket a római kúria eddig alkalmazott, amikor (legalábbis papíron) egy koszovói vagy mezopotámiai püspököt küldött Belgrádba. Az egykori nándorfehérvári püspökséget új életre keltve, 1647. október 7-én X. Ince pápa közvetlenül a belgrádi címre nevezte ki Marino Ibrishimovichot,⁷³ és rábízta apostoli adminisztrátorként a (be nem töltött) szendrői egyházmegye kormányzatát is és egyben kinevezte a török alatti magyarországi egyházmegyék apostoli vikáriusának (itt ugyanis voltak püspökök, de nem rezideáltak).⁷⁴

A boszniai (hol boszniai, hol scardonai, hol drivastói címet viselő) püspök és a hódoltságot irányító (hol prizreni, hol himeriai, hol belgrádi címmel élő) missziópüspök viszálya végigkíséri a hódoltsági katolikus egyháztörténetet. Ibrishimovich is igen éles vitába keveredett a már említett Mariano Maravich boszniai püspökkel. Ellentétben a korábbi évtizedekkel, ekkor külön érdekességet adott a viszálynak, hogy mindkét, egymást kölcsönösen feljelentő püspök ugyanabból a szerzetesrendből és ugyanabból a bosnyák rendtartományból származott.

1648 januárjában a két püspök határvitájában a Hitterjesztés Szent Kongregációja újabb „végső” döntést hozott, amelyet februárban X. Ince pápa is jóváhagyott. Eszerint Maravich boszniai püspök egyházkormányzata a Száva folyóig tart, a Száva és a Dráva közt fekvő Szlavóniát pedig Paolo Posilovich scardonai püspökre bízzák ideiglenesen, apostoli vikáriusként. A belgrádi püspök alatt élő olyan plébánosok, akik a boszniai ferences provincia tagjai, a püspöknek jövedelmeikből járó kánoni

73 APF Acta SC Vol. 17. FoI. 532. N° 17. A Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai úgy vélték, hogy Ibrishimovich túlságosan nagy tartományokat kapna, ha az egész hódoltságot rábízánák: *Referente eodem eminentissimo dornino cardinali Matthaëio instantiam reverendi patris Fratris Marim episcopi Noralbensis seu Belgradiensis pro facultatibus concedi solitis episcopis in partibus infidelium exercendis in Belgrado et ejus diaecesi ac aliis locis ejus curae committendis, Sacra Congregatio jussit adiri Sanctum Officium, et quoad administrationem Samandriæ et vicariatuum apostolicum in ecclesiis Vngariæ, visum fuit patribus nimis amplas provincias esse illius curae commissas.* Az előkeresett iratokból azonban kiderült, hogy a belgrádi missziópüspökök eddig is ezt a területet igazgatták, így Francesco Ingolinak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának apró betűvel ez áll a jegyzőkönyvi bejegyzés végén: *Fuit ostensum suis antecessoribus easdem provincias esse commissas et propterea fuit solitum breve pro eo expeditum.* Uo. Fol. 532/v. Vö. APF SOCG Vol. 413. Fol. 74.

74 APF Acta SC Vol. 17. Fol. 410. N° 6.

negyeddal tartoznának, ezt azonban nem kötelesek megfizetni, ehelyett azonban Ibrishimovich megkapja a dragotini plébániát, annak összes jövedelmével együtt. A „végleges” rendezés azonban mindössze két évig tartott, mert Ibrishimovich még 1650 letelezésén meghalt, és ugyanebben az évben Maravich kiszorította Posilovichot Szlavóniából. A következő belgrádi püspök, Matteo Bcnlich (szintén bosnyák ferences) ismét elkeseredett határharcokba bonyolódott a boszniai püspökkel. Az 1650-es évek elején a Hitterjesztés Szent Kongregációja üléseinek jegyzőkönyveiben ismét sűrűn felbukkantak a szlavóniai plébániák nevei, amelyekre a boszniai és a belgrádi püspök egyaránt igényt tartott. 1654-ben a régióért felelős kardinális-protector, Cristoforo Vidman javaslatára a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai újabb „végleges” döntéssel erősítették meg a korábbi, 1650-es rendezést, „örök szilenciumot” rendelve el az ügyben. Ez sem akadályozta meg azonban a boszniai és a belgrádi püspököket, hogy tovább folytassák az áldatlan határháborújukat, amelynek végül csak a törököt kiűző nagy háború vetett véget a 17. század legvégén.⁷⁵

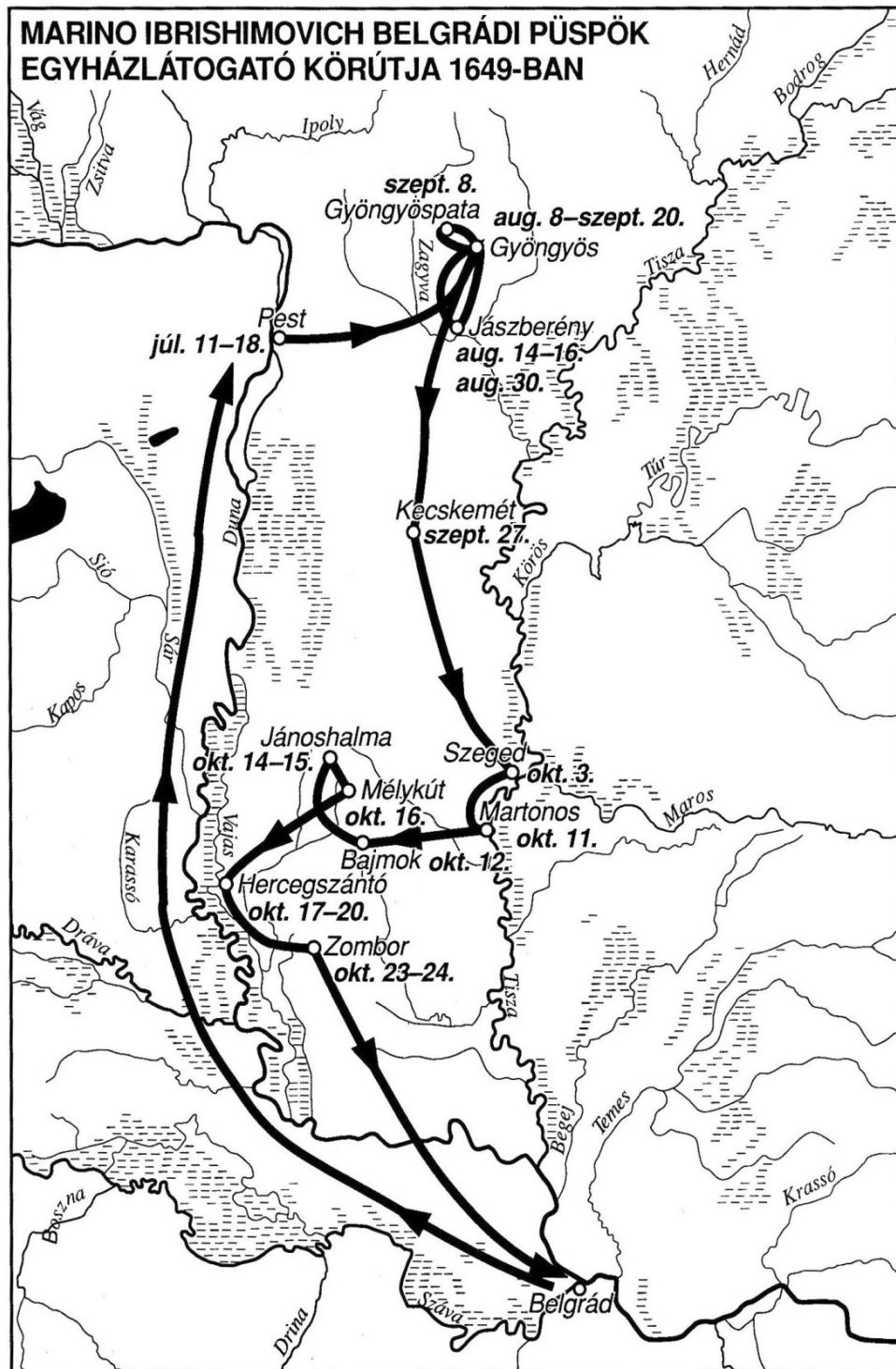
Akárcsak Rengjich és Boncarpi püspökök és Massarecchi apostoli vikárius, Ibrishimovich is a hódoltsági főpásztor egyik legfontosabb feladatának a trentói zsinat határozatainak megfelelően a plébániák gondos vizitációját tartotta.

Ibrishimovich egyházlátogatása Belgrádtól Gyöngyösig

Ibrishimovichot 1647 őszén nevezték ki belgrádi missziópüspöknek, azonban a következő év nagy részét, mintegy hét hónapot betegágyban töltötte. Miután meggyógyult, 1649-ben a missziópüspök elindult, és az év folyamán fáradhatatlanul járta a magyarországi török hódoltságot. Míg elődei, Alberto Rengjich, Pietro Massarecchi, majd Giacomo Boncarpi csak a hódoltság déli részét, Belgrádot és a környékét, Szlavóniát és a Temesközt vizitálták, Ibrishimovich most a magyarországi hódoltság legészakibb részeit is felkereste, Pesten, Gyöngyösön, Jászberényben is bérált. Ez a körútja igazi fordulatot jelentett a hódoltsági katolikus egyháztörténetben, hiszen ezen a vidéken a török hódítás óta nem járt katolikus püspök – sőt valószínűleg jó ideig azelőtt sem.⁷⁶ A hívek ennek megfelelően kitörő lelkesedéssel fogadták. Akárcsak hét évtizeddel korábban Raguzai Bonifác pécsi és temesvári

75 APF SOCG Vol. 176. Fol. 233. + 238/v.; *J. Buturac*: i. m. 98–101.

76 Marino Ibrishimovich belgrádi püspök 1649. évi vizitációs jelentését sokan kiadták, egymásról legtöbbször nem is tudva, mert ez a rendkívül tömör, de igen nagy forrásértékű jelentés szinte csábítja az iratot újra és újra „felfedező” kutatókat a publikálásra. A jelentést már 1892-ben Zágrábban kiadta a horvát ferences történetíró, Eusebius Fermandžin, majd – egy, a Vatikáni Levéltárban őrzött példány alapján – Budapesten 1971-ben Vanyó Tihamér, utána Münchenben 1977-ben Krista (Christa) Zach, majd – mindezen kiadásokat nem idézve – 1992-ben Rómában az olt élő dalmát történész, Marko Jačov, az újabb kiadásán pedig most dolgozom. *E. Fermandžin*: Acta Bosnae i. m. 467–468.; *Krista Zach*: Die Visitation des Bischofs von Belgrad, Marin Ibrišimović in Türkisch-Ungarn (1649). Ungarn-Jahrbuch 1977. 1–31.; *Vanyó Tihamér*: Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649–1673. Levéltári Közlemények 1971. 327–328.; *Marco Jačov*: Le missioni cal-toliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645–1669). I. Roma, 1992. 276–278.

egyházlátogatása idején, (akit a beszámolók szerint úgy fogadtak, mintha angyalként az égből szállt volna alá), Marino Ibrishimovich útjáról is a püspök beszámolóí mellett most is fennmaradtak a hívek levelei is. Ezek jelzik, hogy milyen hatalmas élményt jelentett az itt élő katolikusok számára, hogy „eleven” püspököt láttak – érezhették, hogy a római egyház nem mondott le róluk, hanem él valahol egy „szent atya”, aki gondol rájuk.⁷⁷

Ibrishimovich, bár egészen Gyöngyösig elment, nem az egész hódoltságot vizitálta. Az itincráriuma igen jellemző a politikai és egyházi helyzetre: a missziópüspök elkerülte a Szerémségben Nempti és Újlak (Ilok) plébániáit, mert ott világi papok – Nemptiben éppenséggel a bosnyák ferencesek ellensége, a zárai Pietro Sabbatini – működtek. Ugyancsak elkerülte a ferences püspök Pécsét, ahol a jezsuiták misszióztak, és a „számúzott” pécsi püspök vikáriusa is közülük került ki. Felkereste viszont Ibrishimovich a hódoltsági ferences kolostorokat Gyöngyösön és Szegeden. A magyar obszerváns ferences szerzetesek gyöngyösi kolostora volt a bázisa, innen járt ki a környékre bémálni, ide is tért vissza. Ibrishimovich nemcsak a jezsuitákkal nem akart összetűzésbe kerülni, hanem „távolságot tartott” a török hatóságoktól is. Elkerülte a pasák és bégek székhelyeit, inkább csak a közelükben tartózkodott, így Pesten prédikált, de Budán nem, Gyöngyösön térített, de a pasa székhelyén, Egerben nem.

Marino Ibrishimovich először, 1649 március–áprilisában Belgrádot és a környékét vizitálta, Mitrovicán, Szendrőn, Visnjevcin bémálta a híveket. A püspök június 22-én a Verőce megyei Viljevón bémált, majd elindult nagy északi körútjára. Ami nem sikerült a raguzai ferences Rengjichnek és a Bécsből jött olasz ferencesnek, Boncarpinak, az sikerült a bosnyák ferences Ibrishimovichnak: a törökök nem akadályozták meg, hogy a hódoltság határához közeli vidékeket is felkeresse. Ibrishimovich Sziavus vezír budai pasától kapott engedélyt 40 tallér fejében, hogy Gyöngyös táján is vizitálhasson. (Ugyanez pár évvel később az utódának, a szintén bosnyák ferences Matteo Benlichnek is sikerült, ő is járt Pesten és Gyöngyösön.)

Július 11-én már Pesten találjuk a püspököt, itt 238 embert bémált meg nyolc nap alatt. Miután megszerezte a budai pasa említett engedélyét, továbbindult Gyöngyösre, ahol az obszerváns ferences szerzetesek kolostora állt. Nagyboldogasszony ünnepén, augusztus 14-16-án Jászberényben, nyilvánvalóan a helyi Mária Mennybemenetele-templom búcsújára odasereglett tömegben több száz embert bémált meg – a búcsú fontosságát mutatja, hogy közülük 230 ember magán az ünnepnapon, augusztus 15-én vette fel a szentséget. Innen Ibrishimovich visszatért Gyöngyösre. A püspök megérkezésének híre, azé a lehetőség, hogy a katolikus hívők több mint egy évszázad múltán bémálkozhatnak, több hullámban terjedhetett el a környéken, ugyanis augusztus 22-én újabb 13 bémálkozó jött a gyöngyösi ferences kolostorba, augusztus 29-én, Keresztelő Szent János fejevétele napján pedig a belgrádi püspök egy nap alatt 335 hívőnek szolgáltatta ki a bémálás szentségét. Ibrishimovich Rómába küldött beszámolóí szerint vizitációja során papokat szentelt, temetőket, hordozható oltárokat áldott meg, a protestánsok által korábban elfoglalt templomokat

77 APF SOCG Vol. 218. Fol. 93. + 100/v. 35., 36., 37., 54., 70.

és temetőket pedig újra beszentelte – mindezt a katolikus egyházban csak felszentelt püspök végezhet, ezért Ibrishimovich útjának rendkívüli a jelentősége. A gyöngyösi ferences és jezsuita kolostorok (mert itt a hódoltságban egyedülálló módon, egy mezővárosban két rend is tartott fenn missziót) hatására népes katolikus közösségek éltek ezen a vidéken, katolikusokból állt Gyöngyös előljárósága is és sok katolikus jött ide a környékről, hogy bérmálkozzanak, vagy a búcsúban bűnbocsánatot nyerjenek. A bérmálkozók között Ibrishimovich 100 éveseket és még öregebbeket is talált, hiszen a török hódítás óta nem járt erre katolikus püspök, ez a fontos hódoltsági katolikus vidék most először látott püspököt. Sajnos, Ibrishimovich rendkívül tömör beszámolójából nem derül ki, hogy hány papot szentelt fel, és kik voltak ezek, azt azonban Gyöngyösről Rómába küldött levelében megírta, hogy sok, a hiányzó pap helyett működő házas laikussal (azaz licenciátussal) is találkozott, és hogy e vidéken sok alkalmas világi szeretné, ha pappá szentelnék, de püspök híján erre eddig nem volt mód, vagy pedig Lengyelországba kellett küldeni őket.

Szeptember 8-án a belgrádi püspök Gyöngyöspatára ment, itt a bíró nagy örömmel fogadta. Mint Ibrishimovich beszámolt a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak. Gyöngyöspata katolikus bírója elmondta neki, hogy az ő apja háromszor volt királyválasztáson Budán: Mátyás, János és Lajos királyokén, és ezek a királyok mind felkeresték Patát, de apja és az ő életében egy püspök sem járt erre Ibrishimovichon kívül. Az ekkor már 100–140 éve halott királyok, Hunyadi Mátyás, Szapolyai János és II. Lajos, a népi emlékezet által befogható időn túl, egy mondai messzeségbe került időben jól megfértek egymás mellett.⁷⁸ Az, hogy mindhárom király felkereste Gyöngyöspatát, csak annyira lehetett igaz, mint az, hogy a bíró apja Hunyadi Mátyás 191 évvel korábbi megválasztásán jelen volt. Azt azonban, hogy több mint egy évszázada nem járt a mezővárosban katolikus püspök, bátran elhihetjük a gyöngyöspatai bírónak.

Gyöngyöspatáról Ibrishimovich minden bizonnyal visszatért a gyöngyösi ferences kolostorba, majd délnek indult, és szeptember 27-én⁷⁹ Kecskeméten találjuk. Október 3-án pedig Ibrishimovich Szegeden a ferences Alsóvárosi Havas Boldogasszony templomában bérmált. Ez a templom „gyönyörű, és nem is található ennél szebb a török uralom alatt, ebben Szent Ferenc testvérei laknak” – lelkesedett a bosnyák ferences. Ezután Martonoson és Bajmokon keresztül visszatért kiinduló bázisára, a délvidékre.

Ibrishimovichot már az északi vizitációs körútján váltóláz gyötörte, betegeskedett, majd végleg ágyának esett és a szülővárosában, Pozsegában halt meg 1650. janu-

78 Erről bővebben írtam: *Tóth István György*: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp. 1996. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17.) „A paraszti szóbeliség fokozatos térvészése” c. fejezetében: 102–103.

79 A dátumot a kiadások szept. 21-nek olvassák. Az egyes és hetes számjegyek az írásmód szerint valóban nagyon hasonlítottak egymásra, de a hetes szám világosan kiolvasható, ez a hetes szám szerepel a „settembre” szó rövidítésében is, és mivel 20-án Ibrishimovich még Gyöngyösön volt, hiszen innen keltezett egy levelet, aligha érhetett egy nap alatt Kecskemétre. Szept. 26-án azonban már biztosan Kecskeméten volt, mert erről értesítette Kecskemét tanácsa a bíborosokat. (APF SOCG Vol. 218. Fol. 33/v., uo. Fol. 70.)

ár 21-én, a rendtársai azután a bosnyák ferencesek szlavóniai központjában, a velikai kolostorban temették el.⁸⁰

Ibrishimovich halálával újraéledtek az egyszer már belgrádi püspöknek javasolt, de azután – a rokonai gályarabságáról szóló, teljesen alaptalan hírek miatt – elejtett Pietro Sabbatini szerémségi vikárius püspöki reményei. Sabbatini Rómába ment, hogy személyesen befolyásolja a római kúria tisztségviselőit, mindenekelőtt a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosait. Leveleiben rendkívül kemény hangon bírálta a bosnyák ferenceseket – mindenáron el kell kerülni, hogy ismét egy bosnyák ferences legyen a belgrádi püspök, győzködte a Hitterjesztés Szent Kongregációját. Sabbatini az elmúlt két évtizedben állandó küzdelemben állt a plébániákon élő bosnyák ferencesekkel, és attól tartott, hogy ha Ibrishimovich után újból egy bosnyák ferences lesz a belgrádi püspök, akkor a bosnyák szerzetesek még több világi papot szorítanak majd ki a szerémségi és szlavóniai plébániákról.

Sabbatini, azért, hogy a bosnyák ferencesek ellen hangolja a Kongregációt, beszámolt a boszniai barátok számos, a 17. századi, a trentói zsinat utáni katolicizmusban már középkorias babonának tekintett praktikájáról. A bosnyák ferencesek nem merték felkeresni a távolabbi plébániákat, félve a törökök rabló portyáitól nem mentek el esketni, hanem maguk helyett egy könyvet vagy egy cédulát küldtek a híveknek. Ezt a mátkapár a nászéjszakán a párnája alá tette, így bizonyítva, hogy a plébános összeadta őket. A bosnyák szerzetesek ezenkívül Szlavóniában és a Szerémségben „fegyverek ellen való írásokat”, minden bizonnyal amulettként a testen hordandó imákat osztogattak, és elmondták a híveknek, hogy aki ezeket viseli, azt nem fogja a fegyver. A belgrádi „klérus” nevében előadott panaszok egyértelműen arra szolgáltak, hogy aláássák a bosnyák ferencesek igényét a belgrádi püspökségre.⁸¹

A Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai azonban világosan látták, hogy a belgrádi püspökségben a boszniai ferencesek döntő befolyással bírnak, és Marino Ibrishimovich kétségtelen sikereinek, amelyeket a püspökségében eltöltött igen rövid idő alatt elért, az volt a magyarázata, hogy maga is a boszniai provincia szerzetese volt, ismerte a nyelvet, a vidéket és plébánosokat, akik előtt még a rendtartományban viselt tisztsége nyomán igen nagy tekintélye volt. A Kongregáció ezért úgy döntött, hogy ismét egy bosnyák ferencset bíz meg a belgrádi püspökség irányításával, méghozzá nem is akármelyik, ebből a provinciából származó szerzetest, hanem magát a rendtartomány fejt, Matteo Benlich provinciálist.⁸² Ez a döntés rendkívül szerencsésnek bizonyult, mert a megtiszteltetés a hódoltság legkiválóbb misszionári-

80 *Eusebius Fermend in Chronicon observantis provinciáé Bosnae Argentinae ordinis Sancti Francisci Seraphici*. Starine JAZU (Zagreb) 1890. 39.

81 APF SOCG Vol. 218. Fol. 111/r-v. + 117/v.; *Tóth István György*: Egy bosnyák misszióspüspök téri-tőtűtjai a hódoltságban. Matteo Benlich belgrádi püspök levelei Rómába 1653–1673. Levéltári Közlemények 1999. 117–122.

82 *Schematismus provinciae ordinis fratrum minorum Bosnae Argentinae*. Romae, 1963. 14.

usának jutott. (Matteo Benlich majd negyedszázados püspöki tevékenységével egy másik tanulmányomban tavaly részletesen foglalkoztam.)⁸³

Miután 1674. január 30-án meghalt Matteo Benlich belgrádi püspök, a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai gondolkoztak ugyan azon, hogy a halálával megüresedett püspöki széket egy világi pappal töltsék be, de ezt a megoldást hamar elejtették. A bécsi nuncius szava ismét döntő volt ebben a kérdésben: Mario Alberizzi nuncius korábban, 1657 és 1664 között a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára volt, és így a kezén ment át az összes, a magyarországi hódoltsági missziókra vonatkozó levél és feljegyzés. Alberizzi ismerte tehát az itteni helyzetet, és ezért nem egy világi papot, hanem egy ferencset látott volna szívesen a missziópüspöki tisztségben.⁸⁴ Alberizzi egy magyarországi horvát szerzetes, Korlatovich Róbert mariánus obszerváns ferences, korábbi tartományfőnök kinevezését javasolta, aki a német és latin nyelvek mellett horvátul és magyarul egyaránt jól tudott. Korlatovich a mariánus rendtartomány egyik legtekintélyesebb szerzetese volt, gvárdiáni, kusztoszi, definitori tisztségeket töltött be, majd ő lett a provinciális. Korlatovich kinevezését X. Kelemen pápa 1675 májusában a konzisztóriumban jóvá is hagyta, az Apostolicum officium kezdetű kinevező pápai bullát el is küldte Korlatovichnak. Korlatovich Róbert azonban nem fogadta el ezt a püspöki kinevezést, mint elmondta, egyrészt az öreg kora és sokféle betegsége miatt döntött így, másrészt pedig azért, mert hiába volt ő is obszerváns ferences és hiába volt horvát az anyanyelve, mivel nem volt boszniai ferences, a bosnyák szerzetesek bizonyára gyűlölni fogják, mint betolakodót – erre, tegyük hozzá, minden esélye meg is lett volna.⁸⁵

Mattia Berniakovich – püspök az iskolapadban

A Hitterjesztés Szent Kongregációja következő választása valóban egy bosnyák ferencesre esett, mivel azonban ő mindössze 23 éves volt, és még maga is tanult, ez egy igen szerencsétlen döntésnek bizonyult. Fra Mattia Berniakovich ferences a boszniai rendtartományhoz tartozott és ekkor a dalmáciai Sebenico kolostorában élt. Család-

83 Tóth I. Gy.: Egy bosnyák missziópüspök i. m. 107–142. Benlich jelentései: *Vanyó T.*: Belgrádi püspökök i. m. 323–337.; *Borsa Iván–Tóth István György*: Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól. 1651–1658. Levéltári Közlemények 1989. 83–142.; *M. Jačov*: i. m. 619–670.; *E. Fermentžin*: Acta Bosnae i. m. 508–512.; *Relationes 177–182*. Benlich 1651–1658. évi jelentését igen bőven idézi: *Gyetvai Péter*: Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VII.) 109–126. Az olvasatai és helynévazonosításai azonban gyakran bizonytalanok, így pl. Iritti falu (in terra Iritti) helyett én inkább a földre hullott gerendákat olvasnék (sono cascati in terra i ritti). I. m. 1 17.; *Borsa I.–Tóth I. Gy.*: i. m. 109.

84 *Donato Squicciarini*: Nunzi apostolici a Vienna. Roma, 1998. 138–139.

85 APF SC Ungheria-Transilvania Vol. 1. Fol. 453 ^ 156.; Archív Mariánskej Provincije Františkánov, Štátný Oblastný Archív, Bratislava, Lad. 39. Fasc. 1. N° 1. (eredeti bulla), Fasc. 2. N° 1. (másolat), Korlatovich mint győri gvárdián: uo. Lad. 48. Fasc. 1. N° 12.; kusztosz: uo. Lad. 39. Fasc. 4. N° 2.; definitor: uo. N° 3., Lad. 3. Fasc. 8. N° 11., 12.; provinciális: uo. Lad. 64. Fasc. 1. N° 4., Lad. 45. Fasc. 2. N° 6–9., Lad. 67. Fasc. 5. N° 2.

ja a boszniai ferencesek legfontosabb és leggazdagabb patrónusai közé számított. Ez és egyedül ez indokolta a kinevezését, amely a 17. századi katolikus egyházban XII. Ince pápa reformjáig a pápai államtitkártól az esperesig minden szinten érvényesülő nepotizmus jellegzetes példája volt.

A Berniakovich (Brnjakovic) család Bosznia egyik leggazdagabb kereskedő' famíliája volt, akik Bécsben és Raguzában, Isztambulban és Velencében egyaránt kereskedtek. A Berniakovich család tagjai azután a 17. század végi nagy háborúban, Bosznia feldúlásakor csődbe mentek, és – sok más boszniai katolikushoz hasonlóan – Magyarországra menekültek, Újlakon telepedtek le. (A család egyik ága az olovaczi, azaz olovói előnevet és a Bernáthffyra magyarosított családnevet viselte, és magyar bárókként éltek a 19. században.) A gyöngyösi ferences kolostor 1950-ben titokban elfalazott és pár éve véletlenül előkerült levéltára a bosnyák provinciára vonatkozó fontos iratokat is őriz, és ezekből kitűnik, hogy a család kereskedőként legaktívabb tagja, Filippo Berniakovich di Seraglio (= Szarajevóból való) a bosnyák ferences rendtartomány pénzügyeit is irányította mint a provincia általános gondnoka („sindaco e procuratore generale della provincia Bosna Argentina”). Aligha kétséges, hogy a fiatal Fra Mattia Berniakovich püspöki kinevezését nem addigi tettei vagy főpásztori érdemei, hanem sokkal inkább az indokolta, hogy nagybátyja nagy érdemeket szerzett abban, hogy a törököktől győzött rendtartomány pénzügyei ügy-ahogy rendben voltak.⁸⁶

1675 decemberében X. Kelemen valóban kinevezte Berniakovichot belgrádi püspöknek, és ahogy elődeit, úgy őt is megbízta apostoli adminisztrátorként a szendrői, továbbá apostoli vikáriusként a magyarországi egyházmegyék kormányzatával. Mindezen püspökségek irányítása, a magyarországi hódoltság egyházkormányzata természetesen egy érett és a helyszínen tartózkodó püspököt igényeltek volna. A fiatal főpásztor felszentelését a püspökök életkorára vonatkozó kánonjogi előírások miatt el kellett halasztani, és ezért Berniakovich a Róma melletti Tivoliba ment, hogy ott folytassa a tanulmányait. Bár Berniakovich kinevezését mind a fojnicai kolostorban összegyűlt bosnyák ferencesek, mind a belgrádi hívek – legalábbis a Rómába küldött leveleik tanúsága szerint – örömmel fogadták, a 23 éves fiatalember akkor sem volt ideális jelölt a hódoltság főpásztorának, ha ekkor még semmi jelét nem mutatta annak, hogy később meg fog bolondulni.⁸⁷

Amilyen szerencsétlen döntés volt a fiatal bosnyák ferences kinevezése a belgrádi püspökségbe, olyan biztos kézzel találtak a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosai a távolban élő fiatalember számára vikáriust. Giovanni Braenovich a Derventa bosnyák ferences a rendtartományában különböző fontos tisztségeket töl-

86 Magyar Ferences Levéltár, Budapest, Gyöngyösi kolostor „mentett” irattára, Bosna Argentina, rendezés alatt, 1697. aug. 9. N° 7.; *Srećko M. Džaja: Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463–1804.* München, 1984. 175–177.; Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. II. Pest, 1858. 32.; *E. Fermendžin: Acta Bosnae* i. m. 515.

87 *M. Premrou: i. m. 56–58.; J. Buturac: i. m. 140–147.; APF Acta SC Vol. 48. Fol. 110. N° 14., Vol. 51. Fol. 72. N° 1., Vol. 50. Fol. 151. N° 5.; Juraj Božićković: Kriticki ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339–1735).* Beograd, 1935. 95.

tött be, volt pl. az olovói kolostor novíciusainak előjárója, majd öt évig a boszniai püspök titkára, utána három évig szarajevói plébános, majd a bosnyák provincia titkára volt – ez igazi bizalmi feladatnak számított.

1667-ben a bolgár ferences misszionárius, a temesközi ferences misszió vezetője, Paolo da Cinquefonti – akit időközben megválasztottak a bulgáriai kusztosznak javasolta a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, hogy Derventát nevezze ki a temesközi misszió viceprefektusává. Derventa a továbbiakban itt térített és egyben Lippa mezőváros plébánosaként szolgált. 1675-ben Rómába hívták, ahol 1676 januárjában egy részletes jelentést írt a missziójáról. Ebben még a lippaiak természetét is rendkívül részletesen ecsetelte: bár az itteniek katolikus hitükben szilárdak és igen vendéglátóak, azonban borisszák, trágár beszédűek, irigykedőek és hiszékenyek, írta.⁸⁸

1676. február 16-án X. Kelemen pápa kinevezte Giovanni a Derventát a belgrádi püspökség vikáriusának, és a szerzetes hamarosan hazaindult Magyarországra.

A következő év augusztusában Rómába írt leveléből kitűnik, hogy a hódoltság egyházi viszonyai csöppet sem tisztázódtak azóta, hogy a pápa Pietro Catich személyében 1618-ban először adott főpásztort a török uralom alatt élő magyarországi katolikusoknak. A hódoltságban egyszerre öt vikárius is működött: Derventán kívül két másik bosnyák ferences, egy jezsuita és egy magyar obszerváns ferences szerzetes, akik mind illetékesnek érezték magukat a hódoltságban – így a belgrádi püspökség vikáriusának, panaszkodott, semmi sem marad. Luca Ibrishimovich da Posega velikai bosnyák ferences (Marino Ibrishimovichnak, az 1650-ben meghalt belgrádi püspöknek az unokaöccse) a zágrábi püspök vikáriusaként a Száva–Dráva közét kormányozza, míg Luca Marunchich da Posega, szintén bosnyák ferences az esztergomi érsek budai vikáriusának mondja magát, és nagy botrányokat okoz Budán. A pécsi püspök egy jezsuitát küldött a hódoltságba, mint a vikáriusát, a csanádi püspök pedig a szegedi alsóvárosi kolostor egyik ferencesét bízta meg a vikáriusi teendővel.⁸⁹

1679-ben XI. Ince pápa a tanulmányait befejezett Berniakovichot kinevezte belgrádi püspöknek, és megadta neki a szendrői egyházmegye feletti joghatóságot apostoli adminisztrátorként és a magyarországi török hódoltság egyházmegyéi felett apostoli vikáriusként. A még mindig csak 28 éves új belgrádi püspök nagy reményekkel érkezett meg székvárosába, ahol azonban hamarosan nagy csalódások várták. Mint szinte minden Belgrádban működő bosnyák ferences, ő is igen éles ellentétbe került a belgrádi raguzai kereskedőkkel, akiket 1680 januárjában kiközösített, mire a raguzaiak őt jelentették fel. A fiatal és öntudatos püspök összekülönbözött eddigi vikáriusával, Giovanni a Derventával is, az ügy csak azért nem mérgesedett el, mert Derventa még 1680-ban meghalt.⁹⁰

88 Relations 209–225.; APF SOCG Vol. 458. Fol. 251–252., 257/v., Vol. 421. Fol. 379., Vol. 427. Fol. 275., Vol. 481. Fol. 235.; APF SC Ungheria-Transilvania Vol. 2. Fol. 94.

89 APF SC Ungheria Transilvania Vol. 2. Fol. 94–95/v., Fol. 121. + 122/v.

90 APF SOCG Vol. 481. Fol. 235.; APF SC Ungheria-Transilvania Vol. 2. Fol. 121–122/v. Fol. 84–85/v.; *J. Buturac*: i. m. 143–146.; APF SOCG Vol. 480. Fol. 216. Vö. *Tóth István György*: *Kié Buda? Az esztergomi érsek és a belgrádi apostoli vikárius vitája a hódolt Budáról*. In: R. Várkonyi Ágnes *Emlékkönyv* i. m. 251–257.

A missziópüspökség vége

Berniakovich nagy lelkesedéssel megkezdett püspöki működése nem tartott sokáig. 1683-ban Kara Musztafa nagyvezír megindította a seregét Bécs ellen, kitört a Balkánt és Magyarországot 16 évig sújtó nagy háború. A püspök a Belgrádba érkező török hadak elől szülővárosába, Szarajevóba menekült, majd onnan továbbment Raguzába, és 13 évig a dalmáciai kikötőváros biztonságos távolából figyelte a magyarországi háborút. Végül 1698-ban Rómába ment. Ekkorra azonban már nyilvánvalóvá vált az is, hogy a püspök elméje elborult, hiszen Berniakovich búskomor és furcsa különként viselkedett. A Hitterjesztés Szent Kongregációja a dalmáciai Spalatóba küldte, de ott sem lelt nyugalmat, hanem visszatért a pápai államba, Ancona kikötőjébe. Itt a megbolondult püspököt az anconai erődbe zárták, ellátásáról, változatlan viselkedéséről rendszeresen érkeztek a várparancsnok elszámolásai Rómába a Hitterjesztés Szent Kongregációjához.⁹¹ Mattia Berniakovich, a hódoltság utolsó missziópüspöke 1707. január 10-én halt meg, alig 55 évesen, az anconai vár foglyaként, az időközben a török alól felszabadult híveiről mit sem tudva.

Ekkor, bár a püspök székhelye, Belgrád továbbra is török kézen maradt, a hozzá tartozó missziós egyházmegye már nem volt hódoltság. A török kiűzésével a száműzött magyarországi katolikus hierarchia „visszafoglalta” a hódolt plébániákat, és ezután a szinte „in partibus infidelium” címmel felérő hódoltsági egyházmegyék, bár nem gyorsan, de valódi, élő püspökségek lettek. Bár térítő és a katolikusokat hitükben megerősítő missziók továbbra is működtek Magyarországon,⁹² a hódoltsági missziópüspökség kora végleg lezárult.

Függelék

[1644. augusztus]

Giacomo Boncarpi belgrádi (himeriai) püspök holmijainak leltára.

AZ IRAT: APF SOCG Vol. 320. Fol. 250–251/v. korabeli, hitelesített másolat.

Registro delle robbe e libri lasciate da Monsignor Illustrissimo Giacomo Boncarpi al signor Francesco Caloiero⁹³ andando a Piombo il mese d’agosto 1644.

Veste longa talare, con mantelletta, di color nero, usate. Doi tonicelle bianche di seta, con trinctte d’oro usate. Due mitre, una aurifrigiata, l’altra bianca semplice, usate. Sandali di damasco bianchi, cioè chalzette, e scarpe usate. Guanti di seta

91 APF SOCG Vol. 538–558. passim, különösen: Vol. 538. Fol. 17–18/v.

92 *Fazekas István*: A „Missio Segncrjana” kezdetei Magyarországon (1714–1717). In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Szerk. Horn Ildikó. Bp. 1993. 410–431.

93 Minden bizonnyal Belgrádban élő raguzai kereskedő.

bianchi intricciati con oro. Baston pastorale di legno. Un pontificale con le coperte di veluto verde. Ceremoniale episcoporum manuscritto. Rituálé Romano. Biblia Sacra. Concordantiae Bybliorum. Concilium Tridentinum. Compendium controversiarum Becani. Gioseffo Antichitá Giudaicha. Calamano in forma di chassetta coperto di coramme dorato. Mariale del Auendagno. Evangelistaro Illirico. Bullarium. Ceremoniale ad usum fratrum minorum conventualium. Enchiridion theologiae pastoralis. Antonii Posseuini de Atheismis. Compendium Nauarri. De summo bono Lessii. Compendium Bonacinae. Tractatus de jubileo Santarelli. Doetrina chatolieha extracta ex concilio Tridentino, et chatechismo. Relatione della vita et canonizatione di San Carlo. Discorsi del Fiamma. Un librettó Illirico. Rudimenta grammatices⁹⁴linguae Turcicae. Apologia perfectionis. Dcetra synodi Strigoniensis. Valeriani Magni Judicium de quatuor novissimis. Imago depicta in tela Beatissimae Virginis et Sancti Antonii. Alia imago Beatissimae Virginis. Vasculum ex auricalco⁹⁵ per aqua benedetta. Un tamburro grandé usato e piú vecchio che novo, coperto di corame. Tre casse mezane di legno bianche usate. Una cassetta in forma di canavetta circondata di boni ferri e bella. Rationes decem mundi etc. Ca[m]piani. Meditationes Sancti Augusti. Fodera rosa per il calamaro. Scatula di reliquie et Agnus Dei, dui scartocci di medaglie. Molte imagini colorite di carta semplice, da 4 o 5 invogli. Un officio di cera bianca.

[Fol. 250/v.]

Alcuni scabelli per sedere, cioè schagni, 5 o 6 un pezzo di reliquia grandé, molti libretti da scrivere con ago. Le reliquie, officio, medaglie e figurine e libretti da scrivere con ago et corone sono serrate nella cassetta sopradetta, la quale resta sigillata con cera di Spagna e con sigillo di monsignore.

Una veste da frate conventuale con cappuccio, dodici ferri per far particole per comunicare. Doi altari portatili consecrati. Cinque altari portatili non consecrati. Un pagliarizzo. Letto di piumma. Dui ferri per la⁹⁶ barba. Tesoro delle grandezze spirituali del Rosario.

Io Giorgio Cortoii affermo che concorda con originale.
Domenico Don Bettera affermo quanto di sopra.⁹⁷

Fol. 250.

Piombo, credo che in Bosna.⁹⁸

hátlapja: Fol. 251/v.

Registro delle robbe di Monsignor Boncarpi.⁹⁹
Bosna.

*

94 Sic!

95 Sic! pro: orichalcum = sárgaréz.

96 Kihúzva: da.

97 Két sk. aláírás, a másolat hitelesítői.

98 Ugyanazzal az írással, mint a szöveg. (Piombo = Olovo.)

99 Ugyanazzal az írással, mint a szöveg.

1622. július 23., Sopron

Carlo Caraffa bécsi nuncius levele Antonio Maria Sauli bíborosnak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja elnökének a hódoltsági püspökségek helyzetéről.

AZ IRAT: APF SC Dalmazia Mise. Vol. 3. Fol. 202–203/a/v. + 207/v. eredeti sk. aláírással.

TARTALMA: A soproni országgyűlésen a levélíró tudott beszélni a kalocsai érsekkel és a többi püspökkel a (török alatti) rezideálásukról, miként a Hitterjesztés Szent Kongregációja megbízta ezzel. Mindegyikük szívesen megtenne mindent a rájuk bízott lelkekért, de a törökök és az erdélyiek elfoglalták az összes templomaikat és javaikat. Életveszélyes volna személyesen a székhelyükön tartózkodniuk, ezért papokat küldtek maguk helyett.

(Lépes Bálint) kalocsai érsek azt mondta, hogy öt éves érseksége alatt minden erőfeszítése ellenére nemcsak azt nem tudta megállapítani, hogy milyen állapotban van az egyházmegyéje, de még azt sem, hogy milyen vallásúak az ott élő hívek. Ráadásul, most, hogy Vác török kézre került, az ottani papokkal reménytelenné vált az összeköttetés. Megígérte azonban, hogy tájékozódik és küld oda papot, lehetőleg egy obszerváns ferencset, akit a törökök jobban eltérnek.

A váci püspök nem sokat tehetett egyházmegyéjéért, amelyet előbb az erdélyi fejedelem, majd a törökök elfoglaltak. Az országgyűlésen tárgyalnak a váci püspök javainak visszaszerzéséről a törököktől, ha ezt elérnék a Portán, a váci püspök szívesen rezideálna. Addig is, miként eddig, egy szerzetest küld oda. Ugyanígy járnak el a szerémi, csanádi és veszprémi püspökök is. A pécsi és a boszniai püspök is a török torkában él, a boszniai püspök segédpüspöke a hódoltságban egy obszerváns ferences szerzetes, aki a társaival együtt eredményesen működik, a pécsi püspök pedig a jezsuitákra támaszkodik.

Az erdélyi püspök is obszerváns ferences szerzetes, Bethlen Gábor talán megtűri majd a székhelyén, mert a fejedelem toleráns a katolikusokkal szemben, de mivel a püspök a császár szolgálatában működött Bethlen háborúja idején, nem bízik az erdélyi fejedelemben.

A püspökök a székhelyükön csak a törökök és az erdélyiek engedélyével tartózkodhatnak, de ezt aligha lehet megszerezni, mert még ha megtérnek is segédpüspök címmel valamely szerzetest a területükön, a valódi püspököket nem engedik be, félve, hogy a bitorolt javaik visszaszerzésére törekednek. Papokat lehet küldeni, de csak kevés pap van, és azok sem szívesen mennek a barbárok közé, kitéve magukat egy pasa szeszélyének. A nyomorgatott katolikus hívek is alig tudnák eltartani őket. A (hódoltsági) püspökök pedig oly szegények, mintha címzetes püspökök lennének, ezért ki a kanonoki, ki a préposti jövedelméből él, emiatt nem tudnának sok papot kiküldeni és ellátni. A levélíró felszentelési és feloldozási felhatalmazásokkal segítette e püspököket.

Illustrissimo e Reverendissimo Signore, mio Padrone Colendissimo.¹⁰⁰

L'occasione di questa dieta d'Vngheria,¹⁰¹ alla quale con voti loro intervengono anco gli ecclesiastici del Regno, ha dato commodità a me di rinovare a bocca con l'arcivescovo Colocense¹⁰² et con questi altri prelati quelli uffici che intorno le loro residenze Vostra Signoria Illustrissima in nome di cotesta Sacra Congregatione de Propaganda Fide mi ha commessi, et io con molti di loro da me medesimo havevo di già passati per propria avvertenza nel che si come ritrovo in ciascheduno di loro una prontissima volontà di oprare quanto sarà possibile per salute dell'anime alla sua cura commesse, così universale è l'impedimento che tutti alleggano in questo particolare, cioè l'haver essi parte per l'antiche et parte per le nove rivoluzioni del Regno tutte le chiese insieme con gli beni occupati chi dal Turco e chi dal Transilvano, in maniera che il volersi provare di risedere personalmente saria un'esporsi a così evidente pericolo di morte come pericolosa e poco sicura è la vita de sacerdoti che essi in vece sua procurano di mantenere in quelle parti.

E quanto all'arcivescovo Colocense quale è insieme amministratore [Fol. 202/v.] di Giauarino et cancelliere del Regno,¹⁰³ egli mi dice che ne lo spatio di cinque anni ch'è stato arcivescovo non ha potuto per molta diligenza usata non solo sapere quale si sia lo stato di quell'arcivescovado, ma né pur penetrare di certo, qual religione professino le genti, che a quello erano soggette, il che hora che mai sarà difficile da intendersi, essendosi con la perdita della fortezza di Watia¹⁰⁴ ultimamente dal Gabor¹⁰⁵ data in mano de' Turci, perduta insieme ogni speranza di commercio per gli ecclesiastici in quelle parti, mi ha però l' medesimo arcivescovo data parola di fare ogni opra co' l' mezzo di qualche signore secolare o in altra maniera per intendere lo stato di quella diocesi et di poi procurare di farvi passare qualche sacerdote, particolarmente di frati zoccolanti,¹⁰⁶ come quelli che da Turchi sono tollerati più facilmente che d'ogni altra religione.

L'eletto Vatiense¹⁰⁷ è persona di bontà et dottrina, ma che poco ha potuto essercitarlo nella sua diocesi come quella che poco prima della sua elettione fu tutto occupata dal Gabor et da lui posta in mano del Turco, è ben [Fol. 203.] vero che nella presente dieta nel puncto della restitutione di beni si è trattato particolarmente della ricuperatione de beni di questo vescovado con risoluzione che Sua Maestà¹⁰⁸

100 A lap alján feltüntette a címzettet: Signor cardinal Sauli. (A bíborosok csak 1630-tól, VIII. Orbán reformjától kezdve viseltek valamennyien, a bíborosi kollégiumon belüli rangjuktól függetlenül, Eminentissimo címet.) Antonio Maria Sauli bíboros (1543–1623) korábbi nápolyi és portugáliai nuncius, a Hitterjesztés Szent Kongregációja megalakulása utáni első vezetője volt, preside címmel.

101 A soproni országgyűlés 1622. máj. 1-jétől aug. 18-ig tartott.

102 Lépes Bálint kalocsai érsek és győri püspök († 1623).

103 Lépes Bálint kalocsai érsek a török alatt fekvő érseksége mellett a „tényleges püspökséget” jelentő győri püspök tisztét is betöltötte, és 1608-tól haláláig királyi kancellár is volt.

104 Vác, amely Bethlen Gábor hadjárata alatt, 1620. nov. 4-én török kézre került.

105 Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629).

106 Obszerváns ferences szerzetesek.

107 Dallos Miklós († 1630) váci püspök, nem kapott pápai megerősítést, ezért nevezi a nuncius választott püspöknek.

108 II. Ferdinánd német-római császár és magyar király (1619–1637).

passi caldi ufficii alla Porta per questo effetto, il che si seguirà, molto buon animo il vescovo passerà alla sua residenza, non potendo egli fra tanto far più che inviar' a quella volta qualche religioso, come mi dice haver anco sin' hora fatto et nello stesso termine fuori che nella speranza di ricuperar gli beni, trovandosi¹⁰⁹ gli vescovi Sirmiente,¹¹⁰ Cenadiense¹¹¹ et Vestriniense,¹¹² quali pur essi presuppongono di non haver mancato né esser per mancare, né la missione di qualch' ecclesiastico conforme la possibilità loro et secondo la congiuntura de tempi.

Gli vescovo Quinqueecclesiense¹¹³ et Bosnense¹¹⁴ restano nelle fauci de Turchi più delli altri, con tutto ciò quello di Bosna ha colà un frate zoccolante per suffraganeo, quale con l'aiuto d'altri suoi frati facendo qualche buon'opra et il Quinqueecclesiense si vali dell'opra di padri Giesuiti anch'egli con qualche profitto.

Vi è il vescovo di Transilvania¹¹⁵ pur zoccolante, quale forse [Fol. 203/v.] dal principe Gabor saria tollerato nella sua residenza, tollerandovi egli liberamente l'uso della religione catholica, ma essendosi questi nelle ultime revolutioni in varie maniere adoperato in servizio di Sua Maestà contro esso Gabor, stima non potersi fidare di lui, ancorché n'havesse la publica fede con salvo condotto o in altra simile maniera.

In somma che questi prelati riscedino o visitino di persona è impresa pericolosa da intraprendere senza la permissione del Turco et del Transilvano et l'havere il consenso di questi è poco riuscibile, perché sebene essi ammetterano per avventura qualche religioso anco con titolo di vescovo suffraganeo, non tollerano però gli prelati proprii per sospetto che sotto pretesto della cura dell'anime non fossero per applicar l'animo alla ricuperatione di beni indebitamente usurpatogli.

Il mandare sacerdoti è la più riuscibile che vi sia, ma non però senza le sue difficoltà: primieramente perché ve ne sono pochi, havendo quest'ultime guerre insieme con le chiese rovinati anco gli ecclesiastici, oltre di ciò di quei pochi che si trovano non tutti hanno spirito di trasferirsi fra gente barbara, ove l' vive [Fol. 203/a/r.] loro dipenda dal capriccio d'un Bassa o di simil gente. Vi si aggiunge di più che in si fatti luoghi gli catholici sono tiranneggiati et in maniera oppressi che per la gran povertà a pena possono sostentare se medesime non che gli sacerdoti, et dall'altra parte questi vescovi restando senza reddito alcuno come meramente titolari trovansi anch'essi nel medesimo stato di necessità, si che per mantenersi son costretti procurarsi chi un canonicato, et chi una prepositura, né possono supplire alla spesa di mandare et intrattenere molti sacerdoti quando anco si trovassero.

109 Irva: trovansi.

110 Helyesen: Sirmiense. Majtényi László 1616-tól szerémi püspök.

111 Lósy Imre († 1642) 1622-től csanádi püspök, 1637-től haláláig esztergomi érsek.

112 Sic! Ergely Ferenc († 1637) korábbi boszniai püspök, 1608-tól veszprémi püspök, később zágrábi püspök.

113 Balásfy Tamás (1580–1625) pécsi püspök.

114 Sennyey István († 1635) 1621–1623 között boszniai püspök, később veszprémi, majd győri püspök.

115 Szentandrásí Csiky István obszerváns ferences szerzetes († 1630). 1608-tól szendrői püspöki címmel Erdélyben működött, de a katolikus urak Báthory Gábor ellen szőtt összeesküvése után el kellett menekülnie Erdélyből. 1618-tól erdélyi püspök, de ez ekkor már csak címet jelent, mert a királyi Magyarországon él, Erdélyben nem működhet. 1630 februárjától haláláig veszprémi püspök.

Io per aiutare quanto si può dal canto mio et acciò multiplichi il numero di sacerdoti, non ho mancato di comunicare a questi prelati la facultà di promuovere extra tempora¹¹⁶ gli soggetti idonei, et ad altri preti et frati, quali da loro sono stati destinati a diversi luoghi soggetti al Turco, ho dato la facultà per assolvere dall'heresie et da altri casi necessarii con ferma speranza che stabilita hora in questo regno la pace¹¹⁷ sia per ristaurarvisi anco in buona parte la religione, al che come non mancherò io di cooperare [Fol. 203/a/v.] con ogni spirito, così non potranno essere se non di molto aiuto le missioni di cotesta Sacra Congregatione che Vostra Signoria Illustrissima accenna, alle quali questi prelati come ubbidientissimi della Sede Apostolica promettono ogni protettione et assistenza a loro possibile.

Ch'è quanto m'occorre in risposta di quella di Vostra Signoria Illustrissima, alla quale senza più humilmente fo riverenza

Di Edemburgh,¹¹⁸ a 23 di luglio 1622

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima
humilissimo¹¹⁹ affetuosissimo e devotissimo servitore
Il vescovo d'Auersa¹²⁰

hátlapja: Fol 207/a/v.

(summarium¹²¹)

die 30. Augusti 1622.

Ad illustrissimum Zoleranum¹²² negotium commissum fuit ad referendum.

*

1643. október 28., Velika

Giacomo Boncarpi himériai (belgrádi) püspök levele a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak a ferences orgyilkosokról.

AZ IRAT: APF SOCG Voi. 89. Fol. 26/r–v. + 33/v. végig sk. eredeti.

TARTALMA: A rábízott területnek már több mint a felét vizitálta, a többit, úgy reméli, tavaszig befejezi. Az egyházlátogatás után (egyházmegyei) zsinatot akar tartani. Belgrád azonban nagyon alkalmatlan a legtöbb plébános számára, mert messze van és az utak veszélyesek. Néhány plébánián nincs templom, a szabadban miséznek a templomrom vagy a temető mellett. A szerzetesek, főként a pécsi és a temesvári jezsuiták nem akarnak esküt tenni arra, hogy elfogadják eme zsinat határo-

116 Engedély arra, hogy a kánonjog által előírt időszakokon kívül is szentelhessenek papokat.

117 Bethlen és a császár megbízottai 1621. dec. 31-én kötötték meg a nikolsburgi békét.

118 Sopron német nevének, Ödenburg, elferdített alakja.

119 Innetől sk.

120 Carlo Caraffa († 1644) 1616-tól aversai püspök, 1621–1628 között bécsi nuncius.

121 A Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára, Francesco Ingoli kezével.

122 Eitel Friedrich von Hohenzollern-Sigmaringen, (olaszosan: a Zollerano) 1621-től bíboros, a Hitterjesztés Szent Kongregációja tagja († 1625).

zatait. Vizitálta a pécsi püspökség nagy részét, ekkor a pécsi jezsuiták nem akarták elfogadni, és elmondták, hogy a császár által kinevezett, de a pápai megerősítést el nem nyert magyarországi püspököknek nincs hatalmuk plébánosok vagy licenciátusok kinevezésére a török területén. A levélíró csak végezze a püspöki feladatait, ahogy akarja, ők engedelmeskednek neki, de értesítik a rendi előjáróikat és a magyarországi püspököket.

Megkapta a Kongregáció június 1-jei dekrétumát Don Stanislao Filipovich számára a Lipppa környéki tíz állítólagos üres plébániáról, ebből egy szó sem igaz, egy üres plébánia sincs ott, ezért a legszívesebben elküldte volna Filipovichot, de mivel egyébként alkalmas ember, ezért a szajki üres plébániát adta neki. Fra Giovanni da Posega Rómába távozott júniusban, azt hallotta, hogy megölték. A bosnyák provinciálístól azt hallotta, hogy Andrea da Camengrado és Marino (Ibrishimovich) da Posega bosnyák ferencesek csapdát állítottak neki és embereket küldtek ki, hogy megöljék. Giovanni da Posega maga írta Stefano Mihailovich velikai gvárdiánnak, hogy a két fentnevezett ferences nyolc emberrel követte, hogy megöljék. Azt javasolta ezért Giovanni a Posega bátyjának, hogy menjen el személyesen Zárába és Schenicóba, hogy megtudjon erről valamit.

Régebben ezeken a plébániákon évente kétszer vagy háromszor volt teljes búcsú, erről nincs írás, de a nép így mondja, kérjenek a pápától a levélíró számára minden plébániára évi két búcsút.

Eminentissimi e Reverendissimi Signori miei Signori, Padroni Colendissimi.

Profondamente inchinando¹²³ l'Eminenze Vostre humilmente gli espongo come havendo visitato più della metà di queste parti sottoposte alla mia amministrazione e delegazione apostolica, sperando col divino aiuto prima dell'inverno e nella prossima primavera finire il rimanente, (del che ne darò minuto conto all'Eminenze Vostre), volendo dopo la visita far un sinodo generale, di cui v'è grandissima necessità, m'occorrono alcuni dubbii, la resolutione de quali riverente chiedo da cotesta Sacra Congregatione, il primo è: Che supponendosi nel breve apostolico che il sinodo si celebri nella città di Belgradi, essendo questo luogo molto discomodo alla maggior parte de parrochi et a pochi vicino, compatendo alla distanza di quelli et a pericoli de viaggi che qui sempre sovrastano, mi parerebbe bene (sia detto con divota riverenza dell'Eminenze Vostre) s'elegesse un luogo men' pericoloso e fastidioso (sia ivi chiesa, o no, perché alcune parrocchie non hanno chiesa, ma in campagna si fanno li divini officii apresso le vestigie delle chiese antiche o cemeterii) acciò i patimenti fossero communi a tutti, perché farla in Belgradi ha quasi dell'impossibile per la gran lontananza.

Il secondo se i regolari, li quali hanno cura d'anime, massime li padri Gesuiti, che sono in Temisuar,¹²⁴ et in Cinque Chiese,¹²⁵ non volessero giurare d'osservar li

123 Tollban: me a.

124 Temesvár (Timișoara, Romania).

125 Pécs.

decreti sinodali, e far la professione della fede, conforme al sacro Concilio Tridentino, in questo caso quid agendum sit, la cagione del dubitar è che havendo visitato buona parte della diocese di Cinque Chiese, mi feci intender da padri Gesuiti di detta città che i vescovi d'Vngaria nominati dalla Maestà Cesarea per le chiese sotto il Turco non habbiano facultà di mettere o levar parrochi, o predicatori, e cose tali senza la conferma di Sua Santità, e li padri risposero, ch'io facessi e essercitassi la mia autorità come volevo et ordinava Santa Chiesa che loro erano prontissimi ad ubbidire et aiutare, ma che avisariano li suoi superiori e vescovi d'Vngaria da quali fin ad hora havevano havuta dipendenza.

[Fol. 26/v.]

Accuso all'Eminenze Vostre la ricevuta d'un decreto di cotesta Sacra Congregatione sotto il primo giugno prossimo passato a favore di Don Stanislao Filippouch¹²⁶ per X parrocchie vacanti appresso Lippoua¹²⁷ e per il supposto da quello era lontano dal vero (se la pietà paterna non mi moveva) volevo rimandarlo costa con la vera relatione, nondimeno essendo vacata la parrocchia di Saika,¹²⁸ l'ho conferita in lui, che altrimenti e idoneo e di buona vita, ma poco pratico, supponendo vacassero X parrocchie appresso Lipoua, non essendovene pur una.

Dall'ultime lettere della Sacra Congregatione sotto li 15 agosto scorso, vedo quanto mi comandano l'Eminenze Vostre circa il padre Fra Giovanni da Possega,¹²⁹ del quale dopo partì da queste parti verso Roma nel mese di giugno, mai più s'è intesa nova alcuna, anzi si tiene sia stato fatto morire, havendomi detto il padre provinciale di Bosna et altri d'haver inteso che l'insidiavano li padri Fra Andrea da Camengrado¹³⁰ e Fra Marino da Possega,¹³¹ li quali havevano mandate persone che l'uccidessero, quando partì di qua la quaresima passata per cotesta volta, et il medesimo padre Giovanni scrisse al padre Fra Stefano Mihalouich guardiano di Velika¹³² che li duoi sopranominati l'havevano fatto seguitare da otto persone per levarli la vita, e che però in evento di sinistro accidente li raccomandava l'anima sua. Hora stando questo né v'essendo chi chieda per lui le scritture et l'Eminenze Vostre m'impongono lascio scorrere, oltre che qui si tiene sia morto. Io nondimeno per sapper la verità del fatto ho essortato e consigliato il fratello maggiore di detto padre Giovanni che vada personalmente a Sebenico e Zara,¹³³ dove si dubita sia mancato, e informato che sarò n'avisarò l'Eminenze Vostre.

Trovo in tutte queste parrocchie et le chiese anticamente havevano indulgentie plenarie due o tre volte l'anno per relatione de popoli non v'essendo scritture, però

126 Horvát világi pap.

127 Lippa (Temes vm., Lipova, Románia).

128 Szajk (Baranya vm.).

129 Giovanni Mihailovich da Posega (Ivan Mihajlović) bosnyák obszerváns ferences szerzetes, Geronimo Luchich drivastói püspök vikáriusa.

130 Andrea Tomanovich da Camengrado bosnyák obszerváns ferences szerzetes, 1629–1632 között boszniai provinciális.

131 Marino Ibrishimovich da Posega, a későbbi belgrádi püspök.

132 Velika (Velika, Horvátország).

133 Sebenico, Šibenik (Horvátország), Zára, Zadar (Horvátország).

supplico l'Eminenze Vostre restino servite di procurarmi da Nostro Signore¹³⁴ indulgenza plenarie 2 volte l'anno per ciascheduna parochia ch'io poi nominarò le sollennità non potendo hora sappare i titoli di tutte le chiese per non esser finita la visita generale, mi dice monsignor illustrissimo di Bosna ch'egli l'ha¹³⁵ per tre volte però spero anch'io ottennerla dall'Eminenze Vostre, alla gratia delle quali humilmente mi raccomando e riverentemente li baccio le sacre vesti.

Velika, li 28 ottobre 1643

Dell'Eminenze Vostre Reverendissime
humilissimo et obligatissimo servitore
Fra Giacomo Boncarpi vescovo d'Himeria m.p.

hátlapja: Fol. 33/v.

Velika 28. Octobris 1643.¹³⁶

Signor cardinal Caeva¹³⁷

die 5. Április 1646. Cong. 31,
(summarium)

*

1645. december 30., Bécs

Giacomo Boncarpi himeriai (belgrádi) püspök levele a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának, Francesco Ingolinak a megvásárolható püspökségekről.

AZ IRAT: APF SOCG Voi. 93. Fol. 112. + 122/v. eredeti sk. aláírással.

TARTALMA: A Hitterjesztés Szent Kongregációja november 21-i levelét december 26-án kapta meg. Három hete podagrával ágyban fekszik, amint felkel, átnézi az egyházlátogatásáról készült feljegyzéseit és válaszol a Kongregációnak. A katolikus kereskedők, akik Budán vannak, elmondták, hogy Marino Ibrishimovich da Posega ferences Budán járt a budai pasánál, és nagy pénzért török parancsokat vásárolt, hogy se a püspök, se a boszniai provinciális ne parancsolhasson a velikai és a nasicei kolostoroknak. Szép dolog ez, török bírósághoz folyamodnak, csak azért, hogy ne kelljen az előjáróiknak engedelmeskedniük. Azt is megüzenték neki, hogy Ibrishimovich a császári udvarba jön, sok pénzzel, hogy megszerezze a boszniai, vagy egy másik püspökséget. Könnyedén meg is fogja szerezni, mert ezek a magyar urak adnak címet, csak adjanak pénzt a ferencesek. Néhány hete a magyar kancellár (Szelepcsényi György) azt mondta egy bizonyos Luca da Bagna Luca bosnyák kereskedőnek: Amikor jönnek ezek a bosnyák ferencesek, hogy megszerezzék a boszniai püspökséget, akinek van valami testvére vagy barátja, aki hoz nekem 200 scudót, azé lesz a püspökség. A magyar urak könnyen szereznek címeket a császártól, a nyáron

134 X. Ince pápa (1644–1655).

135 Tollban: pelilo.

136 Francesco Ingoli, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára írásával.

137 Francesco Adriano Ceva (Caeva) bíboros. Vili. Orbán bíborossá kreálta 1643-ban, a Hitterjesztés Szent Kongregációja tagja († 1655).

egy bizonyos Fra Pietro (Kachich) 100 scudóért megkapta a makarskai segédpüspökséget. Konstantinápolyból a császári követtel jött egy domonkos rendi szerzetes (Hyacinthus Macropodari), aki szeretett volna püspök lenni, rögvest neki adták a szkopjei püspök címét, és püspöki ruhában visszatért Konstantinápolyba, ahol összetűzésbe került a pátriárka vikáriusával. Fra Nicolò Agich da Bagnaluca belgrádi káplán pedig a császári követtől ottjártakor kanizsai püspöki címet kért, és a császár valóban kinevezte volna püspöknek, ha a levélíró a követ titkárával, Marcello da Bologna atyával együtt meg nem győzi a követet arról, hogy Fra Nicolò rosszéletű. Fra Nicolò botrányáért a belgrádi katolikusoknak 450 tallért kellett fizetniük, és ezután mégis Budára küldték Fra Nicolòt káplánnak! Mielőtt a ferencesekből püspököket csinálnak, előbb küldjék őket Rómába és vessék alá őket alapos vizsgálatnak. írjanak a nunciusnak Marino Ibrishimovich da Posega ferences ügyében is, aki a segédpüspöki címet akarta megszerezni. Nem tudta a levélíró a bécsi udvarban elérni Mariano Maravich boszniai püspöki kinevezését, mert ez a magyar kancellárhoz tartozik, a magyar urak pedig pénzt akarnak, a levélíró pedig szegény. Azt írják Boszniából, hogy száz scudót küldtek Bécsbe és százat Rómába, ha Maravich ferences valóban küld pénzt, akkor biztosan el fogja tudni intézni a kinevezését.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, Signor mio Padrone Colendissimo.

Accuso a Vostra Signoria Illustrissima la lettera della Sacra Congregazione delli 21 novembre ricevuta li 26 del cadente, e vedo quanto mi s'impone dalla suddetta Sacra Congregazione circa il nuovo vescovo dimandato e preteso da quelli di Bossega,¹³⁸ et altri, et ubidirò compitamente subito che potrò levarmi dal letto, ove mi trovo tre settimane in podagra, bisognando anco prima rivedere un poco li miei libri della visita. Solo per hora m'occorre brevemente significare a Vostra Signoria Illustrissima che io prevedo un gran foco, scandalo e danno delli christiani in quelle parti, essendo avvisato dalli miei christiani mercanti, che dimorano in Buda¹³⁹ che il padre Fra Marino Ibrisimouich da Possega sia stato a Buda da quel Visir¹⁴⁰ e cavato con gran spese comandamenti Turcheschi che né il vescovo, né il provinciale di Bosna possino comandare a quelli duoi conventi Vellicha, Naucza¹⁴¹ e loro parochie, hor veda Vostra Signoria Illustrissima che bella cosa è questa, ricorrere a tribunali Turcheschi per non ubidire a loro superiori.

Di più m'avvisano che detto padre Fra Marino viene qua alla corte cesarea carico di denari per sollicitare il titolo del vescovato di Bosna, o d'altro, e facilmente l'otterrà perchè questi signori Ungari faranno dar titoli a bastanza, purché li frati diano denari e non sono molte settimane che il cancellier¹⁴² medesimo dell'Vngaria disse ad un certo signor Luca da Bagna Luca Bosnese che molte volte negotia qui in

138 Sic! Possega, Pozsega (Požega, Horvátország).

139 Minden bizonnyal budai raguzai kereskedők.

140 Nakkás Musztafa vezír, budai pasa 1645 augusztusától 1646 szeptemberéig.

141 Velika és Našice szlavóniai kolostorok.

142 Szelepcsényi György veszprémi, majd nyitrai püspök, kalocsai érsek, 1644–1666 között királyi kancellár, 1666–1685 között esztergomi érsek.

Vienna queste parole formali: Quanto stanno questi frati Bosnesi a venir a sollicitar il vescovato di Bosna, se voi havete qualche fratello frate o amico vostro, che mi porti 200 scudi, che sarrà suo. E che questi signori Ungari siano facili a far questi titoli a Sua Maestà Cesarea¹⁴³ si vede chiaramente, perché l'estate passata venendo un Fra Pietro¹⁴⁴ per haver la coadjutoria di Macarscha,¹⁴⁵ dato ch'hebbe 100 scudi subito l'hebbe, et essendo anco venuto di Constantinopoli nel medesimo tempo un frate Dominicano,¹⁴⁶ con l'ambasciatore cesareo,¹⁴⁷ per la dipendenza che prima havea da loro, subito desideroso d'esser vescovo gli fecero dar il titolo di vescovo di Scopia¹⁴⁸ et egli posto in habito da vescovo a persuasione loro, e ritornato in Constantinopoli cosa che per quanto intendo non può generar [Fol. 112/v.] se non gran confusione, scandalo e risse grandi in quelle parti e massime tra lui e il vicario patriarcale di Constantinopoli, pretendendo avanti fosse nominato vescovo di non riconoscerlo. Fra Nicolò Agich da Bagnaluca capellano di Belgrado, havea anch'egli pregato il sudetto signor ambasciatore nel passar che fece per di là per farsi nominare da Sua Maestà Cesarea vescovo di Kanisa¹⁴⁹ promettendo di voler far grandissimi servitii a Sua Maestà Cesarea con tal occasione che risiederebbe in detta città e già sarebbe riuscito, se io col padre Marcello da Bologna confessore e segretario del detto signor ambasciator non havessi impedito col render capace¹⁵⁰ Sua Eccellenza della sua mala vita. E di questo Frate Nicolò mio ribelle carico di mille censur' ecclesiastiche m'occorre suggerire a Vostra Signoria Illustrissima che per un scandalo e capriccio suo la povera piazza¹⁵¹ di christiani in Belgradi ha bisognato pagare 450 reali al li Turchi, e così l'hanno poi mandato a Buda per capellano. Per tanto io giudicarci necessarissimo e per beneficio di quel christianismo che Vostra Signoria Illustrissima si degnasse scrivere o far scrivere a¹⁵² monsignor nuncio,¹⁵³ ricordo che fece a monsignor Baglioni, acciò si opponesse che questi frati qui a questa corte non fossero promossi così facilmente alli vescovati, et io nella relatione che darò alla Sacra Congregatione supplicarci l'Eminenze Loro che per reprimere tanta ansietà d'esser vescovi in quelli frati vogliano da qua avanti far venir a Roma quelli che devono esser vescovi e rigorosamente esaminati, perché mi creda Vostra Signoria Illustrissima sopra la coscienza mia per l'ignoranza loro pochi si ponerebbero all'impresa.

143 III. Ferdinánd német-római császár, magyar király (1637–1657).

144 Fra Pietro Kachich obszerváns ferences szerzetes, 1646. jún. 25-től makarskai püspök.

145 Makarska, dalmáciai kikötőváros obszerváns ferences kolostorral.

146 Hyacinthus Macripodari görög domonkos szerzetes, 1649-től szkopjei püspök, és az esztergomi érsek segédpüspöke, 1659-től csanádi püspök.

147 Alexander Greiffenklau von Vollrats konstantinápolyi császári követ 1643–1648 között († 1648. jún. 7.).

148 Szkopje, Üszküb (Macedónia).

149 Sic! kanizsai püspök nem volt.

150 Meggyőz.

151 Kereskedőtelep értelemben.

152 Da-ból javítva.

153 Camillo Melzi (1590–1659) capuai érsek, 1644–1652 között bécsi nuncius, később a Püspökök és Szerzetesek Kongregációja titkára, 1657-től bíboros.

Torto a soggiungere a Vostra Signoria Illustrissima che sia necessario subito scrivere a monsignor nuncio perché questo frate certo sarà causa di qualche gran scandalo, e danno a quei poveri popoli. Questo è quel frate Marino da Possega, per il quale la Sacra Congregazione ordinò li 9 d'aprile 1644 che si mettesse nella dataria il Nihil transeat per impedire la coadjutoria che tentava d'ottenere essendo frate del vescovato di Bosna.

A me consta apertamente quanto Vostra Signoria Illustrissima brami la propagatione della fede [Fol. 122.] in quelle parti, però la supplico per quest'istesso zelo a voler aiutare scansare una gran ruina, quale evidentemente sta per succedere se questo frate arriverà al termine della sua albasia.

Subito che potrò, andardò da monsignor nuncio e l'informarò del tutto tra tanto starò attendendo l'ordine e qui riverentemente me l'inchino e le bacio le vesti.

Vienna, li 30. dicembre 1645.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

alla¹⁵⁴ quale devo aggiungere che io non ho potuto cavare la nomina per il padre Mariano Marauich di vescovo di Bosna¹⁵⁵ da questa corte, perché toccando questo negotio alla cancellarla d'Vngaria, li signori Ungari vogliono denari, et io son povero huomo e non ne ho per me stesso a bastanza. Mi scrivono di Bosna che hanno mandato cento scudi a Roma e cento qua, ma io non ho veduta alcuna cosa, e così il negotio resta imperfetto, se adesso questo frate arriva con denari, lo conseguirà senz'altro e così saranno rumori etc.

humilissimo¹⁵⁶ e devotissimo servitore
Fra Giacomo Boncarpi vescovo di lineria

hátlapja: Fol. 122/v.
Vienna
30 dicembre 1648
Signor cardinal Mattei¹⁵⁷
monsignor vescovo di Himeria

(summarium)
Scriver al nuntio.¹⁵⁸
die 13 marzo 1646. Cong. 27.

*

154 Utóirat gyanánt, de ilt van.

155 Nem sokkal később azonban a császár mint magyar király kinevezte boszniai püspöknek Maravichot.

156 Innentől sk. aláírás.

157 Casparo Mattei († 1650) 1643-tól bíboros, a Hitterjesztés Szent Kongregációja tagja.

158 Francesco Ingolinak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának kezével.

1647. szeptember 2., Olovó

Mariano Maravich boszniai püspök levele a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak Ibrishimovich és a törökök kapcsolatairól.

AZ IRAT: APF SOCG Voi. 176. fol. 233. + 238/v. eredeti sk. aláírással. Uo. Fol. 232. egy másik, szinte szó szerint egyező pld., Francesco Ingolinak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárának címezve.

TARTALMA: Marino Ibrishimovich da Posega atya botrányáról már harmadszor ír. Ugyanerről írt a (boszniai) provinciális is. Marino Ibrishimovich, amikor elment innen, a hitetlenek kezén ördögi feljegyzéseket hagyott, azzal vádolva meg egyes ferences kolostorokat, hogy azok a bűnök tanyái. Emiatt több mint 2000 scudót vesztek, amit a hitetleneknek kellett adniuk. Fojnicából elmenvén, Ibrishimovich egy török nyelvű levelet adott Andrea da Camengrado atyának, hogy adja át azt a provinciálisnak. Amikor elolvasták, megértették belőle, hogy a kanizsai legfőbb aga, mint e tartomány feje a szultántól kapott rendelet értelmében megtiltja, hogy a provinciális a Száván túli két kolostorba, Velikába és Nasicébe jöjjön, és elvevni a patrónusi jogot a ferencesektől, megfenyegetve őket, hogy ne merészeljék elvenni (a plébániákat) bárkitől, és azzal fenyegeti őket, hogy ha e vidéken bármelyik bosnyák ferences feltűnne, azt azonnal kegyetlen halállal sújtja. Mihamarabb küldjön a Hitterjesztés Szent Kongregációja egy rendi biztost, aki mindent kivizsgál.

Eminentissimi Signori e sempre Collendissimi Padroni.

Queste sono terze che scrivo alle Vostre Eminenze raccontandoli lo crudelissimo caso che causò padre Fra Marino Hibrisimouich da Possega¹⁵⁹ a questa misera e infelice provincia e già l'istesso l'ha scritto il reverendo padre ministro provinciale¹⁶⁰ col suo diffinitorio lamentandosi come detto Padre Marino partendosi per costi lasciò diabolici memoriali nelle mani d'infideli, infamando e accusando la provincia cioè certi conventi che sino depositari delli latrocinii di tant'anni in questi paesi sommessi, per il che fin hora certi christiani con alcuni conventi hanno perso più di numero 2000 scudi tutto suo havere e susidio anzi hanno dato in pegno i proprii suoi figli all'infedeli per liberar la propria vita.

E partendoci da Foinizza¹⁶¹ diede una lettera Turchescha¹⁶² al padre Frat'Andrea di Camengrado¹⁶³ racomandandola acciò fedelmente la recapiti nelle proprie mani del padre provinciale come fu fatto, et essendo letta fu inteso come

159 Marino Ibrishimovich da Posega obszerváns ferences szerzetes, 1647-től belgrádi püspök.

160 Fra Michele Boghetich obszerváns ferences szerzetes, 1646–1649 között a boszniai rendtartomány provinciálisja.

161 Fojnica, kolostor Boszniában.

162 Török nyelvű levél.

163 Andrea Tomanovich da Camengrado bosnyák obszerváns ferences szerzetes, 1629–32 között boszniai provinciális (tartományfőnök).

principalissimo aga di Canisa,¹⁶⁴ capo di quel principato la scrive per vigore di quel ordine procurato di Gran Signore¹⁶⁵ proibiscendo al padre provinciale la venuta in quelli doi conventi d'oltra Saua¹⁶⁶ cioè a Velicha e a Nasize¹⁶⁷ e gli leva tutto jus patronato di quelli fratti, minacciandoli che non ardisci maledirli o levarli alcuno e se si aparà qualche frate di Bosna in detto paese subito lo farà crudelmente morire incarigandoli che in presenza mia sia letta detta lettera. Del che giudichino l'Eminenze Vostre come hora mi trovo disturbato e adolorato, non sapendo che fare né ove habitare, vedendo tante persecuzioni e perdite che patiscono poveri conventi e non ardisco comparir fuori alle parochie, né nominarci in alcun luogo ch'essercitar e far mio obbligo, e le mie fontioni, e ciò mi protesto inanzi la Sua Divina Maestà e di Lor Eminenze per scarigar la mia coscienza che d'ora in hora non ci aspetta l'altro che ruina e destruction' di questi poveri conventi e religione Serafica¹⁶⁸ e crudelissima strage e morte di quelli, quali capitarano nelle mani d'inimici e l'Eminenze Vostre non credendo a me, le prego in visceribus Jesu Christi ci degnino quanto prima mandar un commissario per tal fine quello ch'elle vorano, acciò essamini e veda, o è verità o passione, di quanto con le lagrime e intimi dolori di cuore l'intimiamo, e dell'altri suoi nefandi portamenti e mala vita io nulla mi curo, né intrigo, e facendo fine humilmente baccio le sacre vesti, etc.

Di Piombo,¹⁶⁹ li 2 di settembre 1647

Delle Vostre Eminenze

humilissimo figlio e servo

Fra¹⁷⁰ Mariano Marauich
vescovo di Bosna Argentina¹⁷¹

hátlapja: Fol. 238/v.
(summarium)
Nihil.¹⁷²

164 Kanizsa 1600–1690 között fontos török végvár, vilajetszékhely volt.

165 Ibrahim török szultán (1640–1648).

166 Száva folyó.

167 Velika (Velika, Horvátország), Našice (Našice, Horvátország), a bosnyák ferencesek két Száva és Dráva közti kolostora, a magyarországi hódoltságban működő szerzetesek legfontosabb bázisai.

168 A ferences rend.

169 Olovo, boszniai kolostor, olasz neve Piombo (a szó horvátul, illetve olaszul ólmot jeleni, az ottani ólombányákról kapta nevét).

170 Innentől sk. aláírás.

171 Mariano Maravich obszerváns ferences szerzetes, 1638–1641 között boszniai provinciális, 1645-től a hercegovinai, üres címzetes Duvno püspöke. 1647. júl. 24-től boszniai püspök († 1660).

172 A Kongregáció nem válaszolt a levélre, nem foglalkozott az ügyvel.

ISTVÁN GYÖRGY TÓTH
FROM KOSOVO OR FROM MEZOPOTAMIA?
MISSIONARY BISHOPS IN TURKISH HUNGARY

The Holy See attempted to provide for Catholics living in Turkish Hungary by sending missionary bishops to the country. Apart from some lay priests, Rome mainly appointed Franciscan monks to such posts. Franciscan bishops worked in the Turkish provinces of the northern Balkans as well as in Hungary. They cared for the remaining Catholic populations of Bosnia, Serbia, Bulgaria, Moldavia, and Albania.

The work of the missionary bishops in Turkish Hungary is an important—albeit hitherto almost unknown—chapter of the Catholic revival in Hungary. The article reveals the role of the bishops in the 17th century history of the Catholic church in Turkish Hungary on the basis of hitherto largely unknown documents. The documents, which are soon to be published, are preserved in the Rome archives of the *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, a council of bishops directing Catholic missions throughout the world.

The establishment of a missionary bishopric for the peoples living beyond the rivers Sava and Danube (i.e. in the Turkish-occupied territories of Hungary) was proposed in 1571 by the first papal visitator to Turkish Hungary, Bonifacio da Ragusa (Boniface of Dubrovnik). However, his proposal was ignored for the time being. During the Fifteen Years' War the hope was that a missionary bishop would not be needed: it was believed that the areas occupied by the Turks would soon be liberated by Christian armies. Still, by the time the Benedictine monks Antonio Velislavi and Ignazio Alegretti from the monastery of Mljet island near Dubrovnik visited the southern part of Turkish Hungary in 1607, the Fifteen Years' War had ended without the expulsion of the Turks. Nevertheless, Alegretti was not appointed bishop by the Pope despite the fact that he remained in the country for longer time. Thus Turkish Hungary received its first missionary bishop only in 1618.

Turkish Hungary had, over time, six missionary bishops based in Belgrade. Apart from the first bishop, who was a lay priest, all the bishops were Franciscans. One of the bishops, Giacomo Boncarpi, belonged to the Conventual branch of the Franciscans, while four of the bishops were Observant Franciscan monks. Boncarpi, who arrived from the Italian province of Emilia, was the only bishop who did not speak Croat, the most important language of the Belgrade region. He did, however, attempt to learn the language. The first two bishops, Pietro Catich and Alberto Rengjich, were Dalmatians. Apart from Italian, their second mother language was Croat. The last three bishops of Turkish Hungary—Marino Ibrishimovich, Matteo Benlich, and Mattia Berniakovich—were monks of the Bosnian Observant Franciscan province. They were all Bosnians who spoke Croat as their mother language.

The article presents the work of the missionary bishops in Turkish Hungary and reconstructs the canonical visitation of Bishop Marino Ibrishimovich, who travelled all the way from Belgrade to Gyöngyös on the frontier with the Habsburg empire. With the help of a unique source, the author of the study analyses the library of the missionary bishop Giacomo Boncarpi and reveals the intellectual currents that were of influence upon him. The original Italian text of the library catalogue is included in the appendix.